

บทที่ 2

ความหมายและความสำคัญของ “ความกตัญญูกตเวทิต์”

2.1 ความหมายและความสำคัญของ “ความกตัญญูกตเวทิต์”

2.1.1 ความหมายของ “ความกตัญญูกตเวทิต์”

คำว่า “กตัญญู” ตามความหมายของพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน คือ (ผู้) รู้ อุปการะที่ท่านทำให้, (ผู้) รู้คุณท่าน เมื่อแปลขยายความ คำว่า ความกตัญญู หมายถึง ความรู้จัก บุญคุณของผู้อื่นที่ได้ให้การอุปการะแก่ตน ไม่ว่าจะคุณนั้นจะมากหรือน้อยก็ตาม ส่วนคำว่า “กตเวทิต์” แปลตามพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน หมายความว่า (ผู้) ประกาศคุณท่าน, (ผู้) สอนของคุณท่าน¹, เป็นคำคู่กันกับกตัญญู ดังนั้น เมื่อรวม คำว่า “กตัญญู” และคำว่า “กตเวทิต์” เป็น “กตัญญูกตเวทิต์” จึงแปลว่า (ผู้) รู้คุณและสอนของคุณท่าน ขณะที่คำว่า “กตัญญู” ตาม ความหมายของ พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ ของท่านพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) คือ รู้คุณท่าน คำว่า “กตเวทิต์” แปลความหมายว่า ตอบแทนหรือสอนของคุณท่าน เมื่อรวมกันเป็น คำว่า “กตัญญูกตเวทิต์” ตามความหมายของ พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ คือ ผู้รู้ อุปการะที่ท่านทำแล้วและตอบแทน และ “ความกตัญญูกตเวทิต์” ว่าโดยขอบเขต แยกได้เป็น 2 ระดับ คือ หนึ่ง การแสดง “ความกตัญญูกตเวทิต์” ต่อบุคคลผู้มีความดีหรืออุปการะต่อตนเป็น การส่วนตัว และ สอง การแสดง “ความกตัญญูกตเวทิต์” ต่อบุคคลผู้ได้บำเพ็ญคุณประโยชน์หรือมี คุณความดีเกื้อกูลแก่ส่วนรวม เช่นการที่พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงแสดง “ความกตัญญูกตเวทิต์” ต่อพระพุทธเจ้าเนื่องจากพระองค์ได้ทรงประกาศธรรมยังหมู่ชนให้ตั้งอยู่ในกุศลกัลยาณธรรม เป็นต้น²

ใน พจนานุกรมบาลี-ไทย ได้ให้ความหมายของคำว่า “กตัญญู” ไว้ว่า ผู้รู้ซึ่งอุปการะอัน บุคคลอื่นทำแล้วแก่ตน, ผู้รู้ซึ่งคุณอันบุคคลทำแล้วแก่ตน, ผู้รู้คุณอันบุคคลทำแล้ว, ผู้รู้อุปการะที่คน อื่นทำแล้ว, ดังนั้น กตัญญู จึงแปลว่า รู้คุณท่าน เมื่อวิเคราะห์ศัพท์ คำว่า “กตัญญู” จาก กตฺ อุปการี ชานาติ สีเลนาติ กตัญญู จะมีความหมายว่า ผู้รู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นกระทำ

---

¹ ราชบัณฑิตยสถาน. (2542). พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. กรุงเทพฯ: บริษัท นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์ จำกัด. น. 6.

² พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต). (2540). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. (พิมพ์ครั้งที่ 9). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. น. 2-3.

แล้วโดยปกติ และคำว่า “กตเวทิตะ” มีความหมายว่า ยังบุคคลอื่นให้รู้ซึ่งคุณอันบุคคลทำแล้ว, ผู้รู้ซึ่งคุณอันบุคคลทำแล้ว ดังนั้น กตเวทิตะ จึงแปลว่า สนองคุณท่าน, ประกาศคุณท่าน¹

และใน มงคลัตถทีปนีแปล เล่ม 4 กล่าวไว้ว่า ความรู้อุปการะอันผู้ใดผู้หนึ่งทำแล้ว จะน้อยหรือมากก็ตาม โดยความระลึกถึงบ่อยๆ ชื่อว่า “กตญญุตตา”, บุคคลผู้ทำอุปการะก่อน ชื่อว่า **บุพพการี** และบุคคลผู้รู้อุปการะอันบุพพการีทำแล้ว และทำตอบในภายหลัง ชื่อว่า **กตัญญูกตเวทิตะ** และบุคคลที่เป็นบุพพการี ย่อมได้ชื่อว่า “เราให้หนี้”, บุคคลผู้ทำภายหลัง ย่อมได้ชื่อว่า “เราใช้หนี้”²

ขณะที่ *The Oxford Dictionary of Philosophy* ซึ่งเป็นพจนานุกรมภาษาอังกฤษให้ความหมายของคำว่า “กตัญญูกตเวทิตะ (gratitude)” ดังนี้คือ

ความกตัญญูกตเวทิตะ โดยทั่วไปจะถูกถือเสมือนเป็นหน้าที่ แต่สิ่งที่น่าสนใจคือหน้าที่ในที่นี้ไม่ใช่การกระทำแต่เป็นความรู้สึกสำนึกในทางใดทางหนึ่ง แม้ว่าแนวคิดจะเกี่ยวข้องกับความรู้สึกในการตอบแทน แต่ความกตัญญูกตเวทิตะไม่ใช่เป็นเพียงการจ่ายคืนหนี้สิน เพราะผู้มีพระคุณไม่สามารถเรียกร้องการตอบแทนได้เหมือนกับหน้าที่เจ้าหนี้สามารถเรียกร้องการจ่ายคืนหนี้จากลูกหนี้ได้ และเราต้องรู้สึกสำนึกในบุญคุณสำหรับสิ่งที่เราไม่สามารถที่จะให้การตอบแทนได้เลย เช่น การตอบแทนด้วยชีวิต สิ่งที่เป็นก็คือตอบแทนด้วยความรู้สึกรักหรือยกย่องให้เกิดติดต่อผู้มีพระคุณ และความบกพร่องในความรู้สึกดังกล่าวย่อมเป็นความล้มเหลวที่รุนแรงเช่นเดียวกับการเป็นคนเช่นนั้น³

¹ ประยุทธ์ หลงสมบุญ. (2519). พจนานุกรม บาลี-ไทย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว. น. 130-131.

² พระพรหมมุนี (จันทน์ พุระหมคุดโต). (2549). มงคลัตถทีปนีแปล เล่ม 4. (พิมพ์ครั้งที่ 16). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย. น. 113.

³ Generally treated as a “duty, but an interesting one in that the duty is not to act but to feel a certain way. Although the concept involves the idea of repayment, gratitude is not simply the just repayment of debt, for the benefactor cannot demand gratitude in the way a creditor can demand repayment. Also we should feel gratitude for things that we cannot in any meaningful sense repay, such as life. What is required is a feeling of love or honour for the benefactor, and deficiency in this feeling is a failing so severe as to be. จากหนังสือของ Simon Blackburn. (2005). *The Oxford Dictionary of Philosophy* (2nd ed.). London: Oxford University Press. p.155.

“ความกตัญญู” จึงหมายถึง การรู้สึกสำนึกในบุญคุณของผู้ที่ให้การอุปการะกับเราด้วยความบริสุทธิ์ใจ โดยไม่หวังผลตอบแทน โดยผู้ที่ได้รับการอุปการะจะระลึกถึงบุญคุณนั้นอยู่เสมอ แต่หากผู้ที่ให้การอุปการะกับเรามีการหวังผลตอบแทนหรือให้การอุปการะในสิ่งที่เป็นโทษแก่ผู้อื่น เช่นการให้เหล้า ใหนุหรี ก็ไม่ถือเป็นการให้ความอุปการะ และไม่ต้องมีความกตัญญูต่อผู้นั้น ส่วนผู้ที่ได้รับการอุปการะหากมีความกตเวทิตะจะกระทำการตอบแทนผู้ที่ให้การอุปการะกับเราเมื่อมีโอกาสและวิธีที่จะกระทำการตอบแทนคุณนั้นจะต้องประกอบด้วยปัญญา กล่าวคือจะต้องใช้สติปัญญาในการตรึกตรองใคร่ครวญในวิธีที่ตนจะทำการตอบแทนว่าถูกต้องหรือไม่คือจะต้องไม่ละเมิดต่อศีลและไม่ผิดกฎหมาย และท่านพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้แยก “ความกตัญญูกตเวทิตะ” เป็น 2 ระดับ ไว้ใน *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์* คือ หนึ่ง การแสดง “ความกตัญญูกตเวทิตะ” ต่อบุคคลผู้มีความดีหรืออุปการะต่อตนเป็นการส่วนตัว และ สอง การแสดง “ความกตัญญูกตเวทิตะ” ต่อบุคคลผู้ได้บำเพ็ญคุณประโยชน์หรือมีความดีเกื้อกูลแก่ส่วนรวม¹

ชาวต่างชาติก็ให้ความสำคัญกับ “ความกตัญญูกตเวทิตะ” เช่นเดียวกันกับชาวไทย ซึ่งเห็นได้จากการให้ความหมาย “ความกตัญญูกตเวทิตะ” (gratitude) อย่างน่าสนใจในพจนานุกรมภาษาอังกฤษ *The Oxford Dictionary of Philosophy* ว่า “ความกตัญญูกตเวทิตะ” ถูกถือเสมือนเป็นหน้าที่ แต่หน้าที่ในที่นี้ไม่ใช่การกระทำแต่เป็นความรู้สึกสำนึก คือความรู้สึกสำนึกในคุณและคิดที่จะตอบแทน แต่ความกตัญญูกตเวทิตะไม่ใช่เป็นเพียงการจ่ายคืนหนี้สิน เพราะผู้มีพระคุณไม่สามารถเรียกร้องการตอบแทนได้เหมือนกับที่เจ้าหนี้สามารถเรียกร้องการจ่ายคืนหนี้จากลูกหนี้ได้ ผู้ที่ได้รับการอุปการะต้องรู้สึกสำนึกในบุญคุณที่ผู้อื่นได้ให้การอุปการะกับตนและหาโอกาสตอบแทน หากผู้ที่ได้รับการอุปการะไม่สามารถที่จะให้การตอบแทนได้ ก็สามารถตอบแทนโดยการมีความรู้สึกหรือยกย่องให้เกียรติต่อผู้ที่ให้การอุปการะกับตน ดังนั้นผู้ที่ได้รับการอุปการะจะต้องมีความสำนึกในคุณของผู้ที่ให้การอุปการะกับตนและหาโอกาสตอบแทน แม้ว่าผู้ที่ให้การอุปการะกับตนจะไม่สามารถเรียกร้องผลตอบแทนใดๆ จากผู้ที่ได้รับการอุปการะนั้น

2.1.2 ความสำคัญของ “ความกตัญญูกตเวทิตะ”

ความกตัญญูกตเวทิตะเป็นหลักธรรมขั้นพื้นฐานที่มนุษย์ทุกคนพึงมี เพราะความกตัญญูกตเวทิตะทำให้มนุษย์มีความรักใคร่ปรองดองกัน มีความเมตตา และปรารถนาดีต่อกัน จึงไม่

¹ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต). (2540). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*. (พิมพ์ครั้งที่ 9). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. น. 2-3.

เบียดเบียนซึ่งกันและกัน หากมนุษย์ใช้หลักธรรมเรื่องความกตัญญูทวนเวียนในการดำเนินชีวิตประจำวันจะช่วยให้มนุษย์ทุกคนอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีสันติสุข เมื่อมนุษย์มีความกตัญญูทวนเวียนก็จะระลึกถึงคุณของผู้ที่ให้การอุปการะแก่เราอยู่เสมอ ไม่ลืมพระคุณของผู้ที่ให้การอุปการะแก่เรา และจะพยายามตอบแทนคุณหรือประกาศคุณของผู้ที่ให้การอุปการะแก่เราเท่าที่จะทำได้เมื่อมีโอกาส

ความกตัญญูทวนเวียนที่จะต้องเริ่มจากที่บ้านซึ่งประกอบด้วยมารดาบิดา ปู่ย่าตายาย พี่น้อง และญาติต่างๆ เมื่อคนในครอบครัวทุกคนอยู่ร่วมกันด้วยความกตัญญูทวนเวียนก็จะเห็นคุณค่าของกันและกัน ทำให้เกิดความรักและความเมตตาปรารถนาดีต่อกัน ความสุขก็เริ่มจากที่บ้านแล้วขยายวงกว้างขึ้นไปสู่ที่โรงเรียน ซึ่งมีครูอาจารย์เป็นผู้ที่อบรมสั่งสอนให้ทั้งความรู้ และคุณธรรมกับเรา เมื่อเรารู้สำนึกในคุณของครูอาจารย์ก็มีความกตัญญูทวนเวียนต่อครูอาจารย์ ซึ่งทำให้ลูกศิษย์มีความเคารพรักและนับถือครูอาจารย์ โรงเรียนก็จะเป็นสถานที่ที่น่าอยู่ น่าเรียน ลูกศิษย์สามารถเรียนได้อย่างมีความสุข ต่อจากนั้นเราควรระลึกถึงคุณของมิตรสหาย เจ้านาย และผู้มีพระคุณต่อเราทุกท่านเป็นลำดับถัดไป ซึ่งการระลึกถึงคุณของผู้ที่อยู่เสมอจะทำให้เราอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างมีความสุข

นอกจากการแสดงความกตัญญูทวนเวียนต่อบุคคลที่มีคุณต่อเราโดยตรงแล้ว เรายังต้องมีความกตัญญูทวนเวียนต่อบุคคลหรือสิ่งที่ทำประโยชน์ให้กับส่วนรวมด้วย คือ เราต้องระลึกถึงคุณของพระมหากษัตริย์ ประเทศชาติ สัตว์ พืช และทรัพยากรธรรมชาติทั้งหลายรอบตัวเราเช่น อากาศ ดิน น้ำ ป่าไม้ เป็นต้น การที่เราและชาวไทยทุกคนได้อาศัยอยู่ในประเทศที่มีแต่ความสุขสงบ ร่มเย็นก็เพราะพระบารมีของพระมหากษัตริย์ไทยทุกพระองค์ ดังนั้นเราจึงต้องสำนึกในพระคุณของพระมหากษัตริย์ไทยทุกพระองค์และพระคุณประเทศชาติ ทรัพยากรธรรมชาติทั้งหลายก็ให้เราทุกคนในโลกได้ใช้สอยประโยชน์เพื่อการดำรงชีวิต เราจึงต้องรู้คุณและใช้ทรัพยากรธรรมชาติทั้งหลายอย่างรู้ค่าและช่วยกันอนุรักษ์ให้ทรัพยากรธรรมชาติทั้งหลายอยู่ในสภาพที่ดีเพื่อให้ชาวโลกได้ใช้ประโยชน์ตลอดไป

นอกจากนั้นเราต้องมีความกตัญญูทวนเวียนต่อพระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ เนื่องจากองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นเสมือนพระอาจารย์ของพุทธศาสนิกชนทั้งหลายที่คอยแนะนำอบรมสั่งสอนให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลายทำแต่ความดี ละเว้นจากการทำความชั่ว และเป็นผู้ที่ทรงสอนให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลายเป็นคนที่มีความกตัญญูทวนเวียนต่อมารดาบิดา ครูอาจารย์ และบุคคลต่างๆ ที่ให้การอุปการะกับเรา หากพุทธศาสนิกชนทั้งหลายได้น้อมนำพระธรรมคำสอนของพระองค์มาปฏิบัติตามก็จะประสบกับความสุขความเจริญ พระธรรมจึงมีคุณกับผู้ที่ได้ปฏิบัติ และพระภิกษุสงฆ์ก็เป็นผู้ช่วยถ่ายทอดและอธิบายพระธรรม

คำสอนของพระพุทธเจ้าให้เราได้ฟังและเข้าใจ เราจึงต้องมีความกตัญญูทเวที่ต่อสรรพสิ่งทั้งหลายที่มีคุณรอบข้างกายเรา คนที่มีความกตัญญูทเวที่ย่อมเป็นที่รัก เมตตา และปรารถนาดีของผู้ที่ได้พบเห็นหรือได้คบหาด้วย

พระเทพวิสุทธิเมธี (ท่านปัญญานันท์ภิกขุ ปีเกิด พ.ศ. 2454 ปีมรณะ พ.ศ. 2550) กล่าวว่ามนุษย์ควรมีความกตัญญูทเวที่เป็นหลักยึดเหนี่ยวของจิตใจ หากปราศจากความกตัญญูทเวที่ โลกก็จะมีแต่ปัญหา จะมีความทุกข์เดือดร้อน เพราะเมื่อมนุษย์ไม่มีหลักยึดเหนี่ยวทางจิตใจก็จะมีความเห็นแก่ตัว ไม่คิดถึงพ่อ แม่ ปู่ ตา ย่า ยาย ครูบาอาจารย์ หรือสิ่งที่เคารพในทางศาสนา ใจจะตกไปอยู่ในอำนาจของกิเลส เมื่อใจไม่มีเครื่องยึดเหนี่ยวก็สามารถทำสิ่งที่ผิดศีล ผิดคุณธรรม ผิดจริยธรรมได้¹

การฝึกและสอนเกี่ยวกับเรื่องความกตัญญูทเวที่มีอยู่ในวิถีชีวิตของชาวไทยพุทธตั้งแต่นั้นมาโดยมีการสอนเรื่องความกตัญญูทเวที่เริ่มจากในครอบครัวและในโรงเรียน พระพุทธศาสนาก็มีการสอนคุณธรรมเกี่ยวกับเรื่อง“ความกตัญญูทเวที่” แฝงอยู่ในชาดกเกือบทุกเรื่อง อันเป็นการช่วยเสริมสร้างคุณธรรมเรื่อง“ความกตัญญูทเวที่” ให้เกิดขึ้นในจิตใจของมนุษย์ แม้สังคมในยุคปัจจุบันจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว หากมนุษย์มีความกตัญญูทเวที่เป็นหลักยึดเหนี่ยวของจิตใจ คนในสังคมก็จะอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติ และมีความสุข

2.2 “ความกตัญญูทเวที่” ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและอรรถกถา

ในสังคาลกสูตร² พระพุทธเจ้าทรงเปรียบบุคคลต่างๆ เหมือนทิวเขาและทรงสอนข้อควรปฏิบัติต่อบุคคลต่างๆ ในทิวเขา 6 ตามสถานะของแต่ละบุคคลอันมีหน้าที่และความสัมพันธ์ที่แตกต่างกันไป และหากเราได้ปฏิบัติตามข้อควรปฏิบัติที่พระพุทธองค์ทรงสอนไว้แล้วอย่างครบถ้วน เราก็จะประสบกับความเจริญ และข้อควรปฏิบัติต่างๆ เหล่านี้ยังสามารถใช้เป็นเกณฑ์ในการวัดว่าแต่ละบุคคลมีความกตัญญูทเวที่ต่ออีกฝ่ายหนึ่งมากน้อยเพียงไรอีกด้วย ข้อควรปฏิบัติต่างๆ มีรายละเอียดดังนี้คือ

¹ พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญานันท์ภิกขุ). (ม.ป.ป.). กตัญญูทเวที่ เป็นเครื่องหมายของคนดี. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา. น. 5-25.

² พระสูตร และอรรถกถาแปล ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค เล่มที่ 3 ภาคที่ 2. (2536). (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย. น. 87-122.

1) ทิศเบื้องหน้า ได้แก่ มารดาบิดา เนื่องจากมารดาบิดาผู้ให้กำเนิดนั้นเป็นผู้ให้ชีวิตแก่บุตร ให้บุตรได้มีโอกาสเกิดมาดูแลโลกนี้ และมารดาบิดายังเป็นผู้ให้อุปการะเลี้ยงดูแก่บุตรโดยการให้นม ป้อนข้าว ป้อนน้ำ แก่บุตรตั้งแต่เล็กจนโต อบรมสั่งสอนให้เป็นคนดี ให้มีการศึกษา มีการทำงานเป็นหลักฐาน จนสามารถเลี้ยงดูตนเองได้ พระคุณของมารดาบิดาผู้ให้กำเนิดและให้อุปการะจึงมีมากจนไม่สามารถหาสิ่งใดมาเปรียบได้ และเป็นการยากที่บุตรจะตอบแทนพระคุณของมารดาบิดาได้หมดในชาตินี้ สิ่งที่บุตรธิดาควรทำเพื่อแสดงความกตัญญูทเวที่ต่อมารดาบิดา คือเลี้ยงดูมารดาบิดาเป็นการตอบแทน ช่วยทำกรางานของมารดาบิดา ดำรงวงศ์สกุลของมารดาบิดา ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาทของมารดาบิดา และเมื่อมารดาบิดา ล่วงลับไปแล้ว บุตรธิดาต้องทำบุญอุทิศให้มารดาบิดา

ส่วนมารดาบิดาควรอนุเคราะห์บุตรธิดาของตน ดังนี้คือ ห้ามปรามบุตรธิดาจากการประพฤตินในทางที่ไม่ดีหรือในทางที่เสื่อมเสีย และห้ามปรามบุตรธิดาจากการทำความชั่ว สอนให้บุตรธิดาตั้งอยู่ในความดี ให้บุตรธิดาศึกษาศิลปวิทยา หาคุ้มครองที่สมควรให้บุตรธิดา และมอบทรัพย์สมบัติให้บุตรธิดาในโอกาสอันสมควร

2) ทิศเบื้องขวา ได้แก่ ครูอาจารย์ เพราะเป็นทักษิณบุคคลควรแก่การบูชาคุณ เนื่องจากครู อาจารย์เป็นผู้ที่มีความเมตตาและปรารถนาดีต่อศิษย์รองจากมารดาบิดา ครู อาจารย์เป็นผู้สอนวิธีการดำเนินชีวิต วิชาความรู้ต่างๆ ซึ่งเป็นความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม แก่เรา ดังนั้นศิษย์จะต้องแสดงความกตัญญูทเวที่ และบำรุงครูอาจารย์ ผู้เป็นทิศเบื้องขวา โดยการลุกต้อนรับครูอาจารย์ เข้าไปหาครูอาจารย์ ใฝ่ใจเรียน เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ ประณินิบัติและช่วยบริการครูอาจารย์ ขณะที่ครูอาจารย์ยอมอนุเคราะห์ศิษย์ โดยการฝึกฝนแนะนำให้ศิษย์เป็นคนดี สอนให้ศิษย์เข้าใจแจ่มแจ้งในวิชาความรู้ที่ตนสอน สอนศิลปวิทยาที่ตนมีให้ศิษย์โดยสิ้นเชิง และยกย่องศิษย์ให้ปรากฏในหมู่คณะ

3) ทิศเบื้องหลัง ได้แก่ บุตรภรรยาซึ่งเป็นผู้ที่คอยเป็นกำลังกายและกำลังใจสนับสนุนให้กับตน สามีและภรรยาจึงต้องแสดงความกตัญญูทเวที่ต่อกันและกัน โดยการยกย่องและให้เกียรติแก่กัน ไม่ดูหมิ่นและไม่นอกใจซึ่งกันและกัน สงเคราะห์ญาติมิตรทั้งสองฝ่ายด้วยดี ขยันไม่เกียจคร้านในการงาน

4) ทิศเบื้องซ้าย ได้แก่ มิตรสหาย เพราะมิตรสหายเป็นผู้ช่วยให้ข้ามพ้นอุปสรรคภัยอันตราย และเป็นกำลังสนับสนุน ให้บรรลุความสำเร็จ มิตรสหายจึงต้องแสดงความกตัญญูทเวที่ต่อกันและกัน ดังนี้ โดยการเผื่อแผ่แบ่งปันสิ่งของที่ตนมีแก่มิตรสหาย พุดจาพินิจต่อกันช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีตนเสมอ ร่วมสุขร่วมทุกข์ มีความซื่อสัตย์จริงใจต่อกัน

5) ทิศเบื้องล่าง ได้แก่ คนรับใช้และคนงาน เพราะคนรับใช้และคนงานเป็นผู้ช่วยทำกา
งานต่างๆ ให้กับผู้ที่เป็คนาย ทำให้ผู้ที่เป็นนายอยู่อย่างมีความสุข มีความสะดวกและความสบาย
ผู้ที่เป็คนายจึงต้องแสดงความกตัญญูทเวที่ต่อคนรับใช้และคนงานที่เป็คนทึเบื้องล่าง โดยการ
จัดหางานให้คนรับใช้และคนงานทำตามความเหมาะสมกับกำลังความสามารถ ให้ค่าจ้างรางวัล
สมควรแก่งานและดูแลความเป็นอยู่ของคนรับใช้และคนงาน จัดให้มีสวัสดิการที่ดี จัดให้มีค่า
รักษาพยาบาลในยามเจ็บไข้แก่คนรับใช้และคนงาน จัดหาของกิน ของใช้พิเศษให้กับคนรับใช้และ
คนงาน และจัดให้มีวันหยุดและเวลาพักผ่อนหย่อนใจแก่คนรับใช้และคนงานตามโอกาสอันควร
ส่วนคนรับใช้และคนงานย่อมต้องอนุเคราะห์และตอบแทนคุณของนาย โดยเริ่มการงานก่อนนาย
เลิกงานหลังนาย ทำการงานให้เรียบร้อย ถือเอาแต่ของที่นายให้ และนำเกียรติคุณของนายไป
เผยแพร่

6) ทิศเบื้องบน ได้แก่ สมณพราหมณ์ หรือ พระภิกษุสงฆ์ เพราะพระภิกษุสงฆ์ เป็นผู้สูง
ด้วยคุณธรรม เป็นผู้นำทางจิตใจแก่ผู้ครองเรือนหรือคฤหัสถ์ และเป็นผู้ที่คอยแนะนำวิธีการดำเนิน
ชีวิตแก่คฤหัสถ์ตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า ดังนั้นคฤหัสถ์ย่อมต้องแสดงความกตัญญู
ทเวที่ต่อพระภิกษุสงฆ์ผู้เป็คนทึเบื้องบน ด้วยการคิดทำและพูดต่อพระภิกษุสงฆ์ด้วยความเมตตา
ต้อนรับพระภิกษุสงฆ์ด้วยความเต็มใจ และอุปถัมภ์พระภิกษุสงฆ์ด้วยปัจจัยสี่ ขณะที่พระภิกษุ
สงฆ์ต้องอนุเคราะห์คฤหัสถ์ ด้วยความสำนึกในคุณของคฤหัสถ์ที่นำข้าวปลาอาหารมาใส่บาตร
ถวายแด่พระภิกษุสงฆ์ โดยการห้ามปรามคฤหัสถ์จากการกระทำความชั่ว สอนให้คฤหัสถ์ตั้งอยู่ใน
ความดี สอนคฤหัสถ์ให้เข้าใจในพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างแจ่มแจ้ง และบอกทาง
ดำเนินชีวิตที่มีแต่ความสุขความเจริญให้กับคฤหัสถ์

ศาสตราจารย์พิเศษ จำนงค์ ทองประเสริฐ ซึ่งเป็นอาจารย์ประจำมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย¹ กล่าวว่าคุณธรรมเรื่องความกตัญญูทเวที่ว่าจะเกิดขึ้นเอง ไม่ต้องเรียกร้อง
หากบุคคลต่างๆ ได้ทำหน้าที่ของตนตามสถานะที่ไม่เหมือนกันในสังคมให้สมบูรณ์ ซึ่งหน้าที่ของ
บุคคลต่างๆ มีปรากฏในคำสอนของพระพุทธเจ้าเรื่องทิศ 6 เช่น การทำหน้าที่ของพ่อแม่และลูก
การทำหน้าที่ของครูอาจารย์และลูกศิษย์ การทำหน้าที่ของสามีและภรรยา การทำหน้าที่ของ
เจ้านายและลูกน้อง การทำหน้าที่ของเพื่อน และการทำหน้าที่ของพระภิกษุสงฆ์และคฤหัสถ์
เป็นต้น หากทุกคนในสังคมที่มีสถานะแตกต่างกันได้ทำหน้าที่ของตนตามสถานะอย่างถูกต้อง
ครบถ้วนแล้ว ความกตัญญูทเวที่ก็จะเกิดขึ้นเอง ไม่ต้องเรียกร้อง คือ ลูกจะมีความกตัญญูทเวที่

¹ สัมภาษณ์ ศาสตราจารย์พิเศษ จำนงค์ ทองประเสริฐ, อาจารย์ประจำมหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 3 มีนาคม 2552.

ต่อพ่อแม่เอง ลูกศิษย์ก็จะมี ความกตัญญู กตเวทิต่อครูอาจารย์ สามีและภรรยา ก็จะมี ความกตัญญู กตเวทิต่อกันและกัน ลูกน้องก็จะมี ความกตัญญู กตเวทิต่อเจ้านาย เพื่อนก็จะมี ความกตัญญู กตเวทิต่อกัน และคฤหัสถ์ก็จะมี ความกตัญญู กตเวทิต่อพระภิกษุสงฆ์

องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า นอกจากจะสอนเรื่องความกตัญญู กตเวทิต่อในสังคาลกสูตรแล้ว พระพุทธองค์ยังทรงกล่าวสอนว่า ความกตัญญู กตเวทิต่อเป็นมงคลข้อที่ 25 ในมงคลทั้งหมดยก 38 ข้อ ในมงคลสูตร¹ มงคลทั้ง 38 ประการ² นั้นเป็นหลักธรรมปฏิบัติขั้นพื้นฐานที่มนุษย์พึงมีและหากผู้ใดนำหลักธรรมทั้ง 38 ข้อนี้ไปปฏิบัติก็จะประสบกับความสุขความเจริญ พระพุทธองค์ตรัสสรรเสริญบุคคลที่มีความกตัญญู กตเวทิต่อในพุทธลภสูตรว่าเป็นบุคคลที่หาได้ยากในโลก³ พระพุทธองค์ทรงสอนว่า ทั้งคฤหัสถ์หรือผู้ครองเรือน และผู้แสวงหาความหลุดพ้นหรือพระภิกษุสงฆ์ ควรมี “ความกตัญญู กตเวทิต่อ” ต่อผู้ที่ให้การอุปการะแก่ตน อันได้แก่ มารดาบิดา ครูอาจารย์ เป็นต้น เพราะการแสดงความกตัญญู กตเวทิต่อของคฤหัสถ์หรือผู้ครองเรือนจะทำให้ชีวิตมีความเจริญรุ่งเรือง

¹ พระสูตร และอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ เล่มที่ 1. (2537). (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย. น. 117-118.

² มงคล 38 – 1. การไม่คบคนพาล 2. การคบบัณฑิต 3. การบูชาบุคคลที่ควรบูชา 4. การอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม 5. การมีบุญวาสนามาก่อน 6. การตั้งตนไว้ชอบ 7. การเป็นพหูสูต 8. การมีศิลปะคือพูดดีทำดี 9. การมีระเบียบวินัยที่ดี 10. การกล่าววาจาสัตย์เป็นสุภาषิต 11. การบำรุงบิดามารดา 12. การสงเคราะห์บุตร 13. การสงเคราะห์ภรรยา 14. การทำงานไม่คั่งค้าง 15. การให้ทาน 16. การประพฤติธรรม 17. การสงเคราะห์ญาติ 18. การทำงานที่ไม่มีโทษ 19. การงดเว้นจากการทำบาป 20. การสำรวมจากการดื่มน้ำเมา 21. การไม่ประมาทในการทำความดี 22. การมีความเคารพ 23. การนอบน้อมต่อมตนไม่จองหอง 24. การยินดีปกครองสมบัติตามมีตามได้โดยสุจริต 25. การมีจิตกตัญญูรู้คุณของท่านผู้มีพระคุณ 26. การพึงธรรมตามกาลอันควร 27. การมีความอดทน 28. การเป็นผู้ว่าง่ายสอนง่าย 29. การได้เห็นตัวอย่างสมณะผู้สงบ 30. การสนทนาธรรมตามกาล 31. การมีความเพียรเผาผลาญความชั่ว 32. การประพฤติดีบริสุทธิ์ดีจพรหม 33. การเห็นอริยสัจ 34. การทำพระนิพพานให้แจ้ง 35. การมีจิตมั่นคงไม่หวั่นไหวในโลกธรรม 36. การมีจิตไม่เศร้าโศก 37. การมีจิตปราศจากอหิวาต 38. การมีจิตเกษม จากหนังสือของพระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต). (2540). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. (พิมพ์ครั้งที่ 9). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย. น. 210-212.

³ พระสูตร และอรรถกถาแปล อังคตตรนิกาย ติกนิบาต เล่มที่ 1 ภาคที่ 3. (2536). (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย. น. 528.

ขณะที่การแสดงความกตัญญูทเวทของผู้ที่ต้องการแสวงหาความหลุดพ้นคือพระภิกษุสงฆ์ จะทำให้การปฏิบัติธรรมเจริญก้าวหน้า เนื่องจากอำนาจของจิตที่เป็นกุศลจากความกตัญญูทเวท แต่ในทางตรงข้ามความคิดดูหมิ่นมารดาบิดา และครูอาจารย์ จะเป็นภัยต่อตนเอง ถ้าเป็นคฤหัสถ์ หรือผู้ครองเรือนก็จะมีชีวิตที่ไม่เจริญเพราะจะไม่ใช่ที่รักของผู้อื่น และหากเป็นผู้ที่บำเพ็ญสมณธรรม จะทำให้การปฏิบัติธรรมไม่เจริญ และไม่สามารถหลุดพ้นจากกิเลสได้

องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงกล่าวถึงคุณของบุคคลที่มีความเป็นคนกตัญญูทเวทไว้ในอกตัญญูตาสูตร¹ ว่า บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม 4 ประการ เหมือนถูกเชิญมาประดิษฐานไว้ในสวรรค์ คือ 1. บุคคลผู้ประกอบด้วยกายสุจริต 2. บุคคลผู้ประกอบด้วยวจีสุจริต 3. บุคคลผู้ประกอบด้วยมโนสุจริต 4. บุคคลผู้เป็นคนกตัญญูทเวท และพระพุทธเจ้าทรงกล่าวสอนว่าบุคคลที่เป็นบัณฑิต ซึ่งหมายถึงบุคคลที่ฉลาดนั้นจะดำเนินชีวิตของตนโดยการใช้ปัญญา จะต้องเป็นคนกตัญญูทเวท และรู้จักคบหากัลยาณมิตรที่ดี²

ในพระไตรปิฎกและอรรถกถา โดยเฉพาะในพระสูตรพระพุทธเจ้าได้ตรัสเล่าตัวอย่างในชาดกมากมายเกี่ยวกับบอดีตชาติของพระองค์เมื่อครั้งยังทรงเป็นพระโพธิสัตว์ว่าพระองค์ได้บำเพ็ญบารมีโดยการแสดงความกตัญญูทเวทต่อมารดาบิดา อาจารย์ มิตรสหาย และ ผู้ที่มีอุปการคุณต่อพระองค์อย่างไรบ้าง เพราะพระองค์ทรงทราบว่ามารดาบิดามีพระคุณอันไม่สามารถประมาณได้ และการตอบแทนคุณของท่านทั้งสองก็จะส่งผลให้ได้รับความสุขทั้งในชาตินี้และชาติหน้า ดังนั้นไม่ว่าพระองค์จะเสวยพระชาติเป็นสัตว์เดรัจฉานหรือมนุษย์ พระองค์ก็ทรงแสดงความกตัญญูทเวท คือแสดงความกตัญญูทเวทต่อมารดาบิดาและผู้ที่มีอุปการคุณต่อพระองค์ สุดกำลังความสามารถที่จะทำได้ แม้กระทั่งยอมที่จะสละชีวิตของพระองค์เองเพื่อตอบแทนคุณมารดาบิดา และการแสดงความกตัญญูทเวทของพระองค์ในแต่ละชาตินั้นก็ยังต้องประกอบกับคุณธรรมข้ออื่น เช่น ความเมตตา และต้องใช้ปัญญาประกอบด้วยทุกครั้ง

¹ พระสูตร และอรรถกถาแปล อังคุตตรนิกาย จตุกนิบาต เล่มที่ 2. (2536). (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย. น. 566.

² พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต). (2546). พุทธธรรม. (พิมพ์ครั้งที่ 11). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. น. 630.

2.2.1 “ความกตัญญูทเวท” ในชาดกที่พระโพธิสัตว์เป็นสัตว์เดรัจฉาน

ตัวอย่างของพระชาติที่พระพุทธองค์ทรงเคยถือกำเนิดเป็นสัตว์เดรัจฉานและได้แสดงความกตัญญูทเวทที่ต่อมารดาบิดา อาจารย์ มิตรสหาย และ ผู้ที่มีอุปการคุณต่อพระองค์ มีปรากฏในสังขपालชาดก¹ ในนันทิมิคราชชาดก² ในสาธิตเทวชาดก³ และ ในเตสกุณชาดก⁴ เป็นต้น

ในสังขपालชาดก พระโพธิสัตว์เกิดเป็นพญานาคชื่อสังขपालนาคราช สังขपालนาคราชตั้งพระทัยอย่างมั่นคงที่จะรักษาอุโบสถศีล โดยจะทรงขึ้นมาจากนาคพิภพเพื่อมารักษาอุโบสถศีลในเมืองมนุษย์ เนื่องจากท่านไม่สามารถรักษาอุโบสถศีลในนาคพิภพได้ ครั้งหนึ่งเมื่อท่านกำลังรักษาอุโบสถศีลอยู่ในเมืองมนุษย์ มีกลุ่มชาวบ้านเห็นท่านกำลังนอนอยู่ก็ต้องการที่จะจับท่านมาเป็นอาหาร จึงเอาหลาวแทงที่ตัวสังขपालนาคราช แม้ว่าสังขपालนาคราชจะเจ็บปวดอย่างมากแต่ท่านก็ไม่ได้ต่อสู้และขัดขืน ท่านยังไม่โกรธชาวบ้านเหล่านั้นอีกด้วย เนื่องจากท่านได้สมาทานศีลและตั้งใจที่จะสละชีวิตท่านเป็นทาน แต่ในขณะนั้นชายผู้หนึ่งมีชื่อว่าอาฬาระได้เดินผ่านมาทางนั้น ท่านอาฬาระจึงได้ช่วยไถ่ชีวิตสังขपालนาคราช จากชาวบ้านเหล่านั้น สังขपालนาคราชรู้สึกสำนึกในพระคุณที่ท่านอาฬาระได้ช่วยชีวิตของตนไว้จึงเชิญท่านอาฬาระไปยังนาคพิภพ เพื่อแสดงความกตัญญูทเวทที่สังขपालนาคราชประทานยศและนางนาคสามร้อยนางให้แก่ท่านอาฬาระ นอกจากนั้นสังขपालนาคราชยังทรงดูแลท่านอาฬาระเหมือนมารดาบิดาของท่าน⁵

สังขपालนาคราชได้แสดงตนเป็นตัวอย่างว่ามนุษย์ควรมีความกตัญญูทเวทที่ต่อผู้ที่มีอุปการะกับตน แม้ท่านสังขपालจะเป็นนาคราชซึ่งเป็นสัตว์เดรัจฉาน ท่านก็มีความกตัญญูต่อท่านอาฬาระเป็นอย่างมาก เพราะท่านอาฬาระได้ช่วยชีวิตตนไว้ สังขपालนาคราชจึงดูแลปรนนิบัติต่อ

¹ พระสุตฺร และอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 7. (2537). (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย. น. 669-693.

² พระสุตฺร และอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 5. (2537). (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย. น. 105-113.

³ พระสุตฺร และอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 6. (2537). (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย. น. 352-360.

⁴ พระสุตฺร และอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 7. (2537). (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย. น. 545-578.

⁵ เรื่องเดียวกัน, น. 669-693.

ท่านอาฟาระเหมือนมารดาบิดาของตน นอกจากสิ่งขปาลนาคราชจะมีคุณธรรมเรื่องความกตัญญู กตเวทีต่อผู้ที่มีอุปการะกับตนแล้ว ท่านสิ่งขปาลนาคราชยังเป็นผู้ที่มีศีล มีความเมตตา คือมีความอดทนและอดกลั้นต่อความโกรธและความเจ็บปวดที่มีชาวบ้านมาทำร้ายตนโดยการไม่โกรธตอบ และไม่ตอบโต้โดยการทำร้ายผู้อื่น ดังนั้นชาวไทยพุทธควรนำคำสอนเรื่องความกตัญญูกตเวทีในชาดกนี้มาประยุกต์ใช้ในชีวิตรประจำวันของตนโดยการแสดงความกตัญญูรู้คุณของผู้ที่ให้การอุปการะกับเราและแสดงความกตเวทีคือตอบแทนคุณของผู้ที่มีพระคุณต่อเราเมื่อมีโอกาสและการตอบแทนผู้ที่ให้การอุปการะกับเรานั้น จะต้องตั้งอยู่บนรากฐานของคุณธรรมข้ออื่นๆ ด้วย คือควรเป็นความกตัญญูกตเวทีที่ประกอบด้วยศีล และความเมตตา อย่างไรก็ตามในสังคมไทยยุคปัจจุบันกลับมีกลุ่มบุคคลประเภทหนึ่งที่คอยหาโอกาสแสวงหาผลประโยชน์ใส่ตนและพรรคพวกของตนโดยอาศัยความกตัญญูกตเวทีของผู้อื่น บุคคลประเภทนี้จะยื่นมือเข้าไปให้ความช่วยเหลือก่อนหรือให้การอุปการะแก่เราก่อน แล้วหาโอกาสทวงบุญคุณจากเราในอนาคต เช่นการให้เราช่วยหายาเสพติดให้เขาเสพ หรือการให้ช่วยเขาขนของหนีภาษี ซึ่งเป็นสิ่งที่ผิดศีลและผิดกฎหมาย เป็นการแสดงความกตัญญูกตเวทีที่ไม่ถูกต้อง เราสามารถปฏิเสธได้ คือเราควรปฏิเสธทั้งการรับความอุปการะจากบุคคลประเภทนี้ตั้งแต่แรก เพราะบุคคลประเภทนี้ให้การอุปการะด้วยความไม่บริสุทธิ์ใจ และเราควรปฏิเสธที่จะต้องตอบแทนคุณผู้ที่ให้การอุปการะแก่เราด้วยวิธีการที่ผิดศีลและผิดกฎหมาย เนื่องจากกรให้ความอุปการะแก่ผู้อื่นก่อนเพื่อที่จะเรียกร้องเอาผลตอบแทนในอนาคตเปรียบเสมือนการขายสินค้าโดยการยัดเยียดสินค้าให้ผู้อื่นก่อน คนที่รับสินค้านั้นมาจึงไม่จำเป็นต้องจ่ายเงินหรือให้ผลตอบแทนสำหรับสินค้านั้น เพราะผู้ที่ขายสินค้านั้นไม่มีบุญคุณต่อผู้ซื้อสินค้าและผู้รับสินค้านั้นมาก็ไม่ได้รับสินค้านั้นด้วยความเต็มใจแต่ถูกยัดเยียดให้รับสินค้านั้น การให้ความอุปการะแก่ผู้อื่นต้องทำด้วยความบริสุทธิ์ใจ และทำด้วยกุศลจิตเหมือนที่ท่านอาฟาระช่วยชีวิตท่านสิ่งขปาลนาคราชโดยมิได้หวังผลตอบแทน แต่ท่านสิ่งขปาลนาคราชต้องการที่จะตอบแทนท่านอาฟาระเองด้วยความเต็มใจ ดังนั้นผู้ที่ทำการตอบแทนคุณของผู้อื่นก็ต้องทำด้วยความยินดีและมีความสุข ไม่ใช่ทำการตอบแทนโดยถูกบังคับให้ทำ

ในนันทิยมิคราชชาดก¹ พระโพธิสัตว์เกิดเป็นกวางชื่อนันทิยะ กวางนันทิยะเป็นกวางที่มีศีลและเลี้ยงดูมารดาบิดาของตน สมัยนั้นพระเจ้าโกศลได้เป็นกษัตริย์มีพระทัยชอบการล่ากวาง ข้าราชการบริวารของพระองค์จึงได้ล้อมสวนป่าแห่งหนึ่งแล้วเข้าไปในป่าต้อนกวางมารวมกันไว้ในสวนนั้น ขณะที่ข้าราชการบริวารเหล่านั้นเข้าไปต้อนกวางในป่า กวางนันทิยะเห็นแล้วคิดว่า วันนี้ตนจะ

¹ พระสูตร และอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 5. (2537). (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย. น. 105-113.

สละชีวิตเป็นทานให้มารดาบิดาของตนแล้วคิดอุบายหลอกข้าราชการเหล่านั้นเห็นแต่ตนเท่านั้น ไม่ให้เห็นมารดาบิดาของตน เมื่อกลางวันทึบจะถูกต้อนเข้าไปในสวนร่วมกับกลางวันอื่นๆ ข้าราชการบริวาร ก็ไปทูลให้พระราชาทรงทราบ ตั้งแต่นั้นมา พระราชาก็เสด็จไปยังสวนในสวนเอง บ้าง บางทีก็ทรงส่งข้าราชการบริวารไปยังสวนมาให้พระองค์ที่ละตัว กวางเหล่านั้นได้ตั้ง กำหนดเวลาตัวเองว่าหากถึงคราวของกวางตัวใดที่จะต้องถูกยิง กวางตัวนั้นจะต้องไปยืนอยู่ในที่ที่เหมาะสมแห่งหนึ่งเพื่อให้พระราชารือข้าราชการบริวารยิงกวางนั้นได้ ตลอดเวลาที่ยังไม่ถึงคราวของ กวางนั้นทึบะ กวางนั้นทึบะก็ได้ดื่มน้ำและกินหญ้าในสวนนั้น แม้ว่ากวางนั้นทึบะจะมีความสามารถที่จะกระโดดข้ามรั้วหนีไปได้ แต่กวางนั้นทึบะก็ไม่ทำเพราะคิดว่าตนได้กินน้ำและ หญ้าในสวนของพระราชแล้วจึงเป็นหนี้ต่อพระราช เมื่อตนได้อยู่ท่ามกลางหมู่กวางนี้มาหลาย วันแล้ว การที่ตนจะหนีไปตัวเดียวโดยไม่ช่วยกวางตัวอื่นนั้นเป็นสิ่งที่ไม่สมควร วันต่อมาเมื่อถึง คราวของกวางนั้นทึบะที่จะถูกยิง พระราชาได้เสด็จมาที่สวนพร้อมด้วยข้าราชการบริวารจำนวนมาก แล้วเห็นกวางนั้นทึบะยืนอยู่ จึงทรงโค้งลูกธนูหมายจะยิงกวางนั้นทึบะ แต่กวางนั้นทึบะไม่หนี เหมือนสัตว์อื่นที่กลัวความตาย กลับแผ่เมตตาไปยังพระราชและข้าราชการบริวารทั้งหลายแล้วยืน ให้เป็นเป้าโดยไม่กระดิก ด้วยอำนาจของความเมตตาที่กวางนั้นทึบะแผ่ไปให้พระราช พระราชา จึงไม่สามารถปล่อยลูกศรออกไป กวางนั้นทึบะทูลให้พระราชาทรงปล่อยลูกศร แต่พระราชตรัสว่า ไม่สามารถปล่อยออกได้ กวางนั้นทึบะจึงกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้นพระองค์ก็ทรงรู้คุณธรรมของผู้มี คุณธรรม เมื่อพระราชาทรงเลื่อมใสพระโพธิสัตว์ แล้วตรัสว่า ขอท่านจงยกโทษให้กับฉัน กวาง นั้นทึบะจึงได้โอกาสขอพระราชทานอภัยทานแก่กวางทั้งหลายทุกตัวทั้งในสวนนั้นและในป่า รวมทั้งสัตว์ทุกตัวทุกชนิดจากพระราช ขอให้พระราชาทรงประดิษฐานอยู่ในศีล 5 และ ครองราชย์โดยธรรม แล้วกวางนั้นทึบะจึงกลับไปเยี่ยมพ่อแม่ จะเห็นว่ากวางนั้นทึบะนั้นมีความ กตัญญูทวดเวที่ต่อทุกๆท่าน ไม่ว่าจะเป็นมารดาบิดาของท่านเอง, พระราชา ตลอดจนถึงสัตว์ ทั่วทั้งที่มีชีวิตรอบตัวของท่าน

กวางนั้นทึบะได้แสดงเป็นตัวอย่งว่า การแสดงความกตัญญูทวดเวที่นั้นไม่ใช่การรู้คุณ และตอบแทนคุณแต่เฉพาะมารดาบิดาของตนเท่านั้น แต่ยังต้องมีความกตัญญูทวดเวที่ต่อบุคคล อื่น สัตว์อื่น และสิ่งอื่นๆรอบข้างตัวเราด้วย เพราะบุคคลอื่น สัตว์อื่น และสิ่งอื่นๆรอบข้างตัวเรานั้น ย่อมมีอุปการะต่อเราไม่มากนักน้อย คนเราไม่สามารถอยู่อย่างโดดเดี่ยวในโลกนี้โดยไม่พึ่งคนอื่น สิ่ง อื่นหรือธรรมชาติรอบตัวเราได้ เช่น อากาศ น้ำ ต้นไม้ เป็นต้น ดังนั้นเราต้องมีความกตัญญู ทวดเวที่ต่อผู้ที่ทำให้การอุปการะต่อเรา และสิ่งต่างๆที่มีคุณต่อเรา โดยเราต้องให้ความรัก ความเคารพ ต่อคนอื่น หรือสิ่งอื่นรอบข้างเรา แล้วเราก็จะเป็นที่รัก เป็นที่เคารพของคนอื่น หรือสิ่งอื่นรอบข้าง ตัวเราเช่นกัน นอกจากนั้นเรายังควรใช้ปัญญาของเราพิจารณาหรือคอยเวลาที่ตอบแทนบุญคุณ

ในอนาคตเมื่อมีโอกาส เหมือนดังเช่นกวางนั้นทียะที่ใช้ปัญญารอคอยเวลาที่จะแสดงธรรมแก่ พระราชาเพื่อที่จะทำให้พระราชาตั้งอยู่ในศีลและให้อภัยทานแก่กวางทั้งหลายทั้งในสวนและในป่า รวมถึงสัตว์อื่นๆในป่าทุกตัวด้วย

ในกาลิเกทธารชาดก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติ เป็นลูกของพญานกแขกเต้าในฝูงนก แขกเต้าเมื่อลูกของพญานกแขกเต้าโตขึ้นก็มีรูปร่างและมีกำลังมาก เมื่อบิดาของท่านแก่ก็ให้ท่าน ปกครองฝูงนกแขกเต้าแทน ตั้งแต่นั้นมาท่านก็ไม่ยอมให้มารดาบิดาบินไปหากิน เมื่อท่านบินไปป่า หิมพานต์ จิกกินข้าวสาลีในป่าจนอิ่มแล้วเวลาบินกลับก็คาบอาหารที่พอเพียงมาเลี้ยงมารดาบิดา ด้วย ต่อมาวันหนึ่งนกแขกเต้าบางตัวในฝูงบินไปที่แคว้นมคธแล้วเห็นคนหว่านข้าวสาลีในไร่จึงบิน กลับมาบอกพญานกแขกเต้า พญานกแขกเต้าพร้อมด้วยฝูงนกแขกเต้าก็บินไปที่ไร่ของพราหมณ์ คนหนึ่งจิกกินข้าวสาลี ลูกจ้างของพราหมณ์ท่านนั้นพยายามที่จะห้ามแต่ไม่สามารถห้ามได้ นก แขกเต้าพากันจิกกินข้าวสาลีจนอิ่มแล้วก็บินกลับไปปากเปล่ากันทุกตัว ยกเว้นพญานกแขกเต้า เพียงตัวเดียวเท่านั้นที่รวบรวมข้าวสาลีเป็นอันเดียวกัน คาบด้วยจะงอยปาก บินนำหน้าฝูงนกแขก เต้า แล้วนำข้าวสาลีที่รวบรวมไว้ขึ้นมาให้มารดาบิดาของตนกิน ในวันต่อมาฝูงนกแขกเต้านั้นก็พา กันบินมาจิกกินข้าวสาลีในที่นั้นอีก ลูกจ้างของพราหมณ์ก็ไม่อาจห้ามได้ จึงไปบอกพราหมณ์ พราหมณ์สั่งให้ลูกจ้างทำบ่วงดักนกแล้วจับนกทั้งเป็นมาให้ตน เมื่อลูกจ้างทำบ่วงดักจับพญาแขก เต้าได้แล้วก็นำพญาแขกเต้าขึ้นมาให้พราหมณ์ พราหมณ์ถามพญาแขกเต้าด้วยความเอ็นดูว่า เพราะเหตุใดพญาแขกเต้าจิกกินข้าวสาลีแล้วยังต้องคาบข้าวสาลีไปอีกด้วย พญาแขกเต้าตอบ พราหมณ์ว่า บุตรของตนยังเล็กอยู่ ขนปีกก็ยังไม่ขึ้น ตนเลี้ยงบุตรเหล่านั้นเพื่อให้บุตรเลี้ยงตนบ้าง ในอนาคต และมารดาและบิดาของตนก็แก่แล้ว ตนจึงคาบข้าวสาลีไปให้ท่านทั้งสอง และยังมีนก ที่ขนปีกหลุดหมดแล้ว เป็นนกทุพพลภาพ ตนต้องการบุญจึงได้ให้ข้าวสาลีแก่นกเหล่านั้น บัณฑิต ทั้งหลายกล่าวว่าการทำบุญนั้นเป็นขุมทรัพย์ เมื่อพราหมณ์ฟังพญาแขกเต้าแล้วเกิดจิตเลื่อมใส อนุญาตให้พญาแขกเต้าพร้อมด้วยฝูงนกแขกเต้ากินข้าวสาลีได้ตามความต้องการ พญาแขก เต้าจึงกล่าวกับพราหมณ์ว่าท่านจงเป็นผู้ไม่ประมาทเถิด ขอท่านจงให้ทาน และเลี้ยงดูมารดา บิดาผู้แก่เฒ่า¹

ชาดกเรื่องพญาแขกเต้าได้สะท้อนให้เห็นถึงวิถีของชาวไทยพุทธในแง่ของครอบครัว คือหากลูกยังเป็นเด็ก มารดาบิดาก็จะเลี้ยงดูและให้การอบรมสั่งสอนแก่ลูกจนลูกเติบโตใหญ่ และลูก สามารถหาเลี้ยงชีพด้วยตนเอง และในทางกลับกันหากมารดาบิดาแก่ตัวลงและอาจไม่สามารถ

¹ พระสุตฺต และอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 6. (2537). (พิมพ์ ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย. น. 352-360.

ช่วยเหลือตนเองได้ลูกที่เติบโตใหญ่แล้วก็จะเลี้ยงดูและปรนนิบัติมารดาบิดาของตนเพื่อแสดงความกตัญญูต่อกตเวทิต่อท่านทั้งสอง การดูแลและปรนนิบัติมารดาบิดาของตนจะเป็นการแสดงตัวอย่างที่ดีของการมีความกตัญญูต่อกตเวทิต่อกับลูกของตน ทำให้ลูกซึมซับและเห็นคุณค่าของการมีความกตัญญูต่อกตเวทิต่อกันทุกวันโดยไม่รู้ตัว การที่มารดาบิดาเลี้ยงดูลูกที่ยังเป็นเด็กนั้นก็ไม่ได้หวังผลตอบแทนในภายหน้าว่าลูกของตนจะเลี้ยงตนเพื่อการตอบแทนในอนาคต แต่เลี้ยงด้วยความรัก ความเมตตาที่มีต่อลูกอย่างบริสุทธิ์ใจ ลูกจึงควรดูแลเอาใจใส่ท่านทั้งสองเมื่อมีโอกาส ไม่ใช่ทำการดูแลท่านทั้งสองเพียงการทำตามหน้าที่เท่านั้น เพราะพระคุณที่ท่านทั้งสองเลี้ยงดูเรามาตั้งแต่เด็กนั้นมีมากมายมหาศาลที่เกินกว่าจะพรรณนาได้ นอกจากการเกื้อกูลกันของคนในครอบครัวแล้ว เราควรให้ความเกื้อกูลกับคนในชุมชนหรือสังคมเดียวกันที่ด้อยโอกาสกว่าเรา เช่นการให้ความช่วยเหลือแก่คนพิการ และช่วยเหลือแก่เด็กกำพร้า เป็นต้น ซึ่งเป็นการแสดงความกตัญญูต่อกตเวทิต่อกันชุมชนหรือสังคมที่ตนอยู่

ชาดกนี้ยังแสดงให้เห็นว่าผู้ที่มีความกตัญญูต่อกตเวทิต่อกตมารดาบิดาของตนสามารถรอดพ้นจากภัยอันตรายที่กำลังเกิดขึ้นกับตนได้ เพราะผู้ที่มีความกตัญญูต่อกตเวทิต่อกจะเป็นผู้ที่มีกุศลจิตคิดที่จะช่วยเหลือดูแลผู้ที่มีพระคุณให้พ้นจากทุกข์ เช่นในเรื่องของพญานกแขกเต้านี้ พญานกแขกเต้าคิดที่จะนำอาหารมาเลี้ยงดูมารดาบิดาของตนซึ่งเป็นกุศลมาก จึงทำให้เกิดกุศลกรรม (กรรมที่เกิดจากการคิดดี ทำดี) ต่อพญานกแขกเต้า คือทำให้พราหมณ์เกิดจิตเลื่อมใส และอนุญาตให้พญานกแขกเต้าและฝูงนกแขกเต้ากินข้าวสาละในไร่ของตนได้ตามที่ต้องการ ชาวไทยพุทธตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบันให้ความยกย่องสรรเสริญบุคคลที่มีความกตัญญูต่อกตเวทิต่อกตมารดาบิดาของตน ครูอาจารย์ และบุคคลอื่นหรือสิ่งอื่นที่ได้ให้การอุปการะกับตน

ในเตสกุณชาดก พระโพธิสัตว์เกิดเป็นนกแขกเต้าที่ได้รับการเลี้ยงดูจากพระราชาเปรียบเสมือนพระโอรส ท่านเป็นบัณฑิตเป็นผู้สอนธรรมแก่พระราชาและข้าราชการ ทานกล่าวสอนว่ากำลังของปัญญาเป็นกำลังที่ประเสริฐยอดเยี่ยมกว่ากำลังทั้งหลาย เพราะปัญญาสามารถช่วยให้ได้รับเกียรติยศ และลาภสักการะ คนในโลกนี้เมื่อประกอบด้วยปัญญาแล้ว แม้เมื่อมีความทุกข์เกิดขึ้นก็ย่อมได้รับความสุข เพราะคนที่ประกอบด้วยปัญญาจะเพียรในการประพฤติธรรม เพราะธรรมที่บุคคลประพฤติแล้ว ย่อมนำความสุขมาให้ และเมื่อประพฤติธรรมในโลกนี้แล้ว ก็จะสามารถไปสู่สวรรค์ได้ การประพฤติธรรมในโลกนี้ก็คือการประพฤติธรรมในพระราชามารดาพระราชบิดา ในพระราชโอรสและพระอัครมเหสี ในมิตรและอำมาตย์ ในชาวบ้านและ ในสมณะและ

พรหมณ์ทั้งหลาย คือต้องรู้หน้าที่ของตนในการปฏิบัติต่อคนรอบข้างกายของเรา ซึ่งจะนำความสุขมาให้ตัวเราเองและคนรอบข้างทั้งในโลกนี้และโลกหน้า¹

การประพฤติธรรมในเตสกุณชาดกเป็นการกล่าวถึงความสัมพันธ์ของผู้ที่ให้การอุปการะและผู้ที่ถูกอุปการะ เช่น พ่อแม่กับลูก ครูอาจารย์กับลูกศิษย์ สามีกับภรรยา นายกับบ่าว พระราชากับประชาชน เป็นต้น ทั้งผู้ให้และผู้รับต้องรู้จักบทบาทและหน้าที่ของตนซึ่งจะแตกต่างกันไปตามแต่ละฐานะ การทดแทนบุญคุณหรือแสดงความกตัญญูตเวทีจึงต้องใช้จริยธรรมและปัญญาเป็นสิ่งประกอบ แต่มีชาวไทยพุทธในปัจจุบันบางกลุ่มที่รับเอาแนวคิดเรื่องการทดแทนบุญคุณหรือแสดงความกตัญญูตเวทีต่อผู้ที่มีพระคุณโดยขาดการไตร่ตรองด้วยปัญญาถึงความถูกต้องและเหมาะสม เช่น ชาวไทยพุทธบางกลุ่มทางภาคเหนือมีค่านิยมให้ลูกสาวของตนขายตัวเพื่อแสดงความกตัญญูตเวทีต่อมารดาบิดา เพราะลูกสาวจะได้นำเงินมาให้มารดาบิดามาใช้จ่ายมากมาย สามารถสร้างบ้านสวยๆ ให้มารดาบิดาอยู่อย่างเชิดหน้าชูตา ซึ่งเป็นค่านิยมที่ไม่ถูกต้อง ลูกสาวคนนั้นจะต้องใช้ปัญญาคิดไตร่ตรองก่อนว่าหากตนไม่ขายตัว มารดาบิดาของตนจะอดตายหรือไม่ และตนเองสามารถหางานอื่นทำที่ไม่ผิดศีลธรรมเพื่อช่วยมารดาบิดาของตนในการดำเนินชีวิตได้หรือไม่ เพราะการขายตัวเป็นการแสดงถึงความมั่งงายที่ต้องการได้เงินมาหลายๆ โดยที่ไม่ต้องทำงานหนัก พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้แสดงความคิดเห็นในค่านิยมการทดแทนบุญคุณมารดาบิดาด้วยการเป็นโสเภณีว่าเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง เป็นค่านิยมที่ผิด เพราะการแสดงถึงความกตัญญูตเวทีต้องถูกรวมะ ถูกหลักการ มารดาบิดาไม่ควรเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน และต้องพยายามยับยั้งบุตรสาวของตนไม่ให้ไปทำสิ่งที่ไม่ถูกต้อง วิธีการนี้ไม่ใช่การแสดงความกตัญญูตเวที เช่นเดียวกับการที่ลูกไปขโมยของของผู้อื่นมาให้มารดาบิดาเพื่อแสดงความกตัญญูตเวทีนั้นเป็นสิ่งที่ถูกต้องหรือไม่² ดังนั้นในการทำหน้าที่เพื่อแสดงความกตัญญูตเวทีต่อ ผู้ที่มีอุปการคุณต่อเรานั้นจะต้องใช้ศีลและปัญญาประกอบควบคู่กันด้วย

¹ พระสูตร และอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 7. (2537). (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย. น. 545-578.

² สตรีในพุทธศาสนา บทสัมภาษณ์พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). (มีนาคม-เมษายน 2536). ใน *เสขิยธรรม* 3. น. 12.

2.2.2 “ความกตัญญูทเวทิตี” ในชาดกที่พระโพธิสัตว์เป็นมนุษย์

ตัวอย่างของชาติที่พระโพธิสัตว์เกิดเป็นมนุษย์และได้แสดงความกตัญญูทเวทิตีที่ประกอบด้วยปัญญาต่อมารดาบิดา อาจารย์ มิตรสหาย และผู้ที่มีอุปการคุณต่อพระองค์นั้นมีปรากฏในโสณนันทชาดก¹ ในชัยทิสชาดก² และในสุวรรณสามชาดก³ เป็นต้น

ในโสณนันทชาดก พระโพธิสัตว์เกิดเป็นบุตรของพราหมณ์ผู้มั่งมีคนหนึ่งกับนางพราหมณีท่านมีชื่อว่าโสณกุมารและน้องชายชื่อนันทกุมาร ท่านและน้องชายไม่มีความต้องการที่จะแต่งงานแต่ต้องการออกบวชเมื่อมารดาและบิดาถึงแก่กรรมแล้ว มารดาและบิดาเห็นว่าโสณกุมารและน้องชายยังหนุ่มอยู่ยังสามารถละกามารมณ์ต่างๆได้ มารดาและบิดาของโสณกุมารจึงอยากที่จะบวชตามบุตรชายทั้งสองของตน และสละทรัพย์ทั้งหมดของตนให้ท่าน เมื่อทั้งสองสืบบวชแล้วก็ไปสร้างที่อยู่ป่า โสณกุมารและน้องชายนันทกุมารก็ช่วยกันปฏิบัติมารดาและบิดา ทุกเช้าจะจัดหาน้ำล้างหน้าและตั้งน้ำให้มารดาและบิดาดื่ม แล้วไปกวาดที่อยู่และบริเวณรอบๆ เสร็จแล้วก็ไปหาผลไม้รสอร่อยจากป่ามาให้มารดาและบิดาบริโภค เมื่ออากาศร้อนก็หาน้ำเย็นมาให้อาบและทำการบีบนิ้วให้มารดาและบิดา โสณกุมารและนันทกุมารช่วยกันปฏิบัติมารดาและบิดาอยู่ระยะหนึ่ง นันทกุมารก็คิดจะทำความดีแต่เพียงคนเดียวจึงรีบออกไปหาผลไม้ป่านำมาให้มารดาและบิดาบริโภคก่อนที่โสณกุมารจะกลับมา ผลไม้ที่นันทกุมารนำกลับมาให้มารดาและบิดาบริโภคนั้นมีทั้งดีและไม่ดีปนกันไปเพราะรีบนำกลับมา เมื่อมารดาและบิดาบริโภคแล้วก็สมาทานอุโบสถ ดังนั้นเมื่อโสณกุมารนำผลไม้ที่เลือกอย่างดีแล้วมาให้มารดาและบิดา มารดาและบิดาก็ไม่บริโภคอีกเพราะบริโภคไปแล้ว โสณกุมารจึงบอกนันทกุมารให้คอยตนนำผลไม้กลับมาก่อนแล้วคอยให้มารดาและบิดาบริโภคร่วมกัน เพราะผลไม้ที่นันทกุมารนำกลับมาทั้งดีและไม่ดีปนกัน เนื่องจากโสณกุมารเกรงว่ามารดาและบิดาของตนจะล้มป่วยหากกินอาหารที่ไม่ดีแต่นันทกุมารไม่ยอมทำตามคำพูดของพี่ชาย โสณกุมารจึงขับไล่นันทกุมารออกไป ในที่สุดเมื่อนันทกุมารสำนึกในความผิดของตนแล้วก็กลับมาขอขมาโทษจากโสณกุมาร โสณกุมารให้อภัย

¹ พระสุตฺร และอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 1. (2537). (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย. น. 285-323.

² พระสุตฺร และอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 7. (2537). (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย. น. 340-369.

³ พระสุตฺร และอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 2. (2537). (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย. น. 155-213.

แก่นันทกุมารและแบ่งหน้าที่การปรนนิบัติมารดาและบิดาแก่นันทกุมาร โสณกุมารกล่าวสอนนันทกุมารว่ามารดาและบิดามีคุณอันใหญ่หลวงจึงอย่าประมาทในการดูแลท่านทั้งสอง¹

การแสดงความกตัญญูตเวทีต่อมารดาบิดา ครูอาจารย์ มิตรสหาย และ ผู้ที่มีอุปการคุณนั้นจะต้องใช้ปัญญาประกอบด้วย นันทกุมารต้องการแย่งพี่ชายโสณกุมารทำความดีแต่เพียงผู้เดียว โดยแย่งหน้าที่การดูแลและปรนนิบัติมารดาบิดาจากพี่ชาย จึงรีบไปนำผลไม้ทั้งที่ดีและไม่ดีมาให้มารดาบิดาบริโภค โดยไม่ได้คิดว่าผลไม้ทั้งที่ดีและไม่ดีเหล่านั้นสามารถทำร้ายสุขภาพของมารดาบิดาได้ ซึ่งต่างจากโสณกุมารที่มีความคิดที่รอบคอบกว่า อยากให้มารดาบิดาบริโภคแต่ผลไม้ที่ดีมีรสอร่อย ท่านจะได้มีสุขภาพที่แข็งแรง คำสอนที่แฝงในโสณนันทชาดกก็เหมือนกับคำสอนที่แฝงในเตสกุณฑกคือจะต้องใช้ศีลและปัญญาประกอบควบคู่กันในการแสดงความกตัญญูตเวทีต่อผู้ที่มีอุปการคุณต่อเรา เพื่อให้ความเพียรพยายามทำการตอบแทนของเราต่อผู้ที่มีพระคุณเป็นกุศลที่มีคุณค่าอย่างแท้จริง เพราะหากเราเพียงแต่ทำการตอบแทนโดยไม่ได้ทำอย่างเต็มกำลังความสามารถเช่นการนำอาหารที่ไม่อยู่ในสภาพที่ดี คือ กำลังจะเน่าเสีย ไปให้ผู้ที่มีบุญคุณต่อเรา เราอาจจะไม่ได้กุศลใดๆเลย หรืออาจจะได้เพียงกุศลเล็กน้อยเท่านั้น เพราะผู้ที่มีบุญคุณต่อเราไม่สามารถนำของนั้นไปใช้ประโยชน์ได้ หรือหากเราทำการตอบแทนในทางที่เป็นโทษ เช่น การไปขโมยของผู้อื่นมาให้ผู้มีพระคุณของเรา นอกจากเราจะไม่ได้กุศลใดๆแล้ว เรายังไปทำสิ่งที่เป็นอกุศลด้วย การตอบแทนในทางที่เป็นโทษจึงไม่ถือเป็นการตอบแทนต่อผู้ที่มีพระคุณของเรา

ในชัยทิสชาดก พระโพธิสัตว์ทรงถือกำเนิดเป็นพระโอรสของพระเจ้าชัยทิสซึ่งเสวยราชสมบัติอยู่ในกบิลนคร พระโอรสมีพระนามว่าอลีนัสตตุกุมาร เมื่ออลีนัสตตุกุมารเจริญวัยแล้ว ทรงเล่าเรียนศิลปศาสตร์จนสำเร็จ ได้เป็นอุปราช อลีนัสตตุกุมารทรงแสดงความกตัญญูตเวทีต่อพระราชบิดาโดยการสละชีวิตแทนพระราชบิดา ไปเป็นอาหารให้ยักษ์กินแทนพระราชบิดา เมื่อยักษ์เห็นอลีนัสตตุกุมารก็ชื่นชมในความกล้าหาญและความกตัญญูตเวทีของพระองค์ จึงปล่อยพระองค์กลับไป อลีนัสตตุกุมารนอกจากได้แสดงความกตัญญูตเวทีของพระองค์ต่อพระราชบิดาแล้ว ยังสามารถทำให้ยักษ์กินคนตนนั้นตั้งอยู่ในศีล 5 และที่จริงแล้วยักษ์ตนนั้นก็ไม่ใช่ยักษ์แต่เป็นคนที่ถูกยักษ์นำไปเลี้ยงตั้งแต่เล็ก ยักษ์ตนนั้นเมื่อได้ฟังธรรมจากอลีนัสตตุกุมารจึงออกบวชเป็น

¹ พระสูตร และอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 1. (2537). (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย. น. 285-323.

ดาบส¹ จะเห็นได้ว่าอลีนัสต์ตุกุมารทรงมีความกตัญญูตเวทีต่อพระบิดาและพระมารดามาก และพระองค์ยังเป็นผู้ที่มีทรงคุณธรรม มีจิตเมตตาและปรารถนาดีต่อผู้อื่น แม้รู้ว่ายักษ์กำลังจะกินตนก็ไม่มีความโกรธในยักษ์และยังมีจิตปรารถนาดีและมีเมตตาต่อยักษ์ ไม่เคยมีจิตคิดที่จะฆ่ายักษ์นั้น ดังนั้นพระองค์จึงเป็นที่รักเมตตาและปรารถนาดีของทุกท่านที่ได้อยู่ใกล้ชิดพระองค์

อลีนัสต์ตุกุมารทรงเป็นผู้ที่มีความกตัญญูตเวทีต่อพระบิดาและพระมารดามาก เมื่ออลีนัสต์ตุกุมารทรงทราบว่าพระบิดาถูกรณภัยคุกคาม ท่านทรงยินดีสละชีวิตของท่านเพื่อช่วยชีวิตของพระบิดาของพระองค์ อลีนัสต์ตุกุมารนอกจากจะทรงมีความกตัญญูตเวทีแล้ว ท่านยังทรงเป็นผู้ที่กล้าหาญ ไม่กลัวต่อมรณภัย และทรงเป็นผู้ที่มีจิตเมตตาและปรารถนาดีต่อผู้อื่น และทรงมีปัญหา สามารถทำให้ยักษ์กินคนตั้งอยู่ในศีล 5 ได้ เมื่อชาวไทยพุทธได้รับอิทธิพลในเรื่องความกตัญญูตเวทีจากคำสอนในชาดกต่างๆ ชาวไทยพุทธบางคนก็มีความเห็นผิดและมีความเห็นที่คลาดเคลื่อนว่าการแสดงความกตัญญูตเวทีต่อผู้ให้อุปการะแก่เรานั้น เราจะต้องทำการตอบแทนโดยทุกวิถี แม้ว่าจะต้องตอบแทนในทางที่เป็นโทษ เช่นการเป็นนยามคอยระวังเจ้าหน้าที่ตำรวจให้ผู้ที่มิอุปการะแก่เราได้เล่นการพนัน หรือทำสิ่งที่ผิดกฎหมาย เป็นต้น ซึ่งไม่ถูกหลักของการแสดงความกตัญญูตเวทีที่ต้องทำการอุปการะในทางที่เป็นประโยชน์ ไม่เป็นโทษ และไม่เป็นการทำลายผู้อื่น การตอบแทนผู้ที่มีอุปการะแก่เราก็ไม่จำเป็นที่จะต้องตอบแทนด้วยการอุปการะช่วยเหลืออย่างที่เราได้รับ จะทำการตอบแทนผู้ที่มีบุญคุณต่อเราอย่างไรนั้นก็แล้วแต่โอกาส หากยังไม่มีโอกาสเราก็สามารถตอบแทนผู้ที่มีบุญคุณต่อเราโดยการรู้สึกสำนึกในพระคุณของผู้ที่ให้การอุปการะแก่เรา และตั้งความปรารถนาดีไว้ในใจว่า ท่านผู้นี้เคยให้การอุปการะแก่เรา ขอให้ท่านมีความสุขกาย สุขใจ ปราศจากทุกข์และปราศจากอันตรายใดๆทั้งปวง และเราจะคอยหาโอกาสในการตอบแทนผู้ที่ให้การช่วยเหลือเราต่อไปในอนาคต

ในสุวรรณสามชาดก² พระโพธิสัตว์เกิดเป็นบุตรของฤาษีและมีชื่อว่าสุวรรณสาม ท่านคอยเลี้ยงดูมารดาและบิดาที่ดาบอดอยู่ในป่า วันหนึ่งขณะที่สุวรรณสามไปตักน้ำที่แม่น้ำเพื่อนำมาให้มารดาและบิดาใช้ดื่มและอาบนั้น สุวรรณสามได้ถูกพระเจ้าปิลักษณ์ซึ่งเป็นพระราชอาของชาววาสียิงด้วยลูกศรอาบยาพิษ เพราะพระเจ้าปิลักษณ์เสด็จออกล่ากวางจนมาถึงที่ที่สุวรรณสามไปตักน้ำ พระองค์ทรงเกิดความสงสัยว่าสุวรรณสามเป็นมนุษย์หรือไม่ เหตุใดจึงสามารถอยู่ร่วมกับ

¹ พระสูตร และอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 7. (2537). (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย. น. 340-369.

² พระสูตร และอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 2. (2537). (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย. น. 155-213.

สัตว์น้อยใหญ่ได้ โดยที่สัตว์เหล่านั้นไม่มีความหวาดกลัวสุวรรณสามเลย เมื่อสุวรรณสามถูกยิงก็ถามหาผู้ที่ยิงตนด้วยความเมตตาและปราศจากความโกรธว่า เหตุใดจึงยิงตน พระราชาทรงถามสุวรรณสามว่า มาจากไหน หรือใครใช้ให้มาตักน้ำ สุวรรณสามกล่าวตอบว่ามารดาบิดาของตนตาบอด ตนเป็นผู้เลี้ยงดูท่านทั้งสองในป่านี้ และที่ตนมาตักน้ำที่แม่น้ำก็เพื่อท่านทั้งสอง หากตนตายไปอาหารของท่านทั้งสองที่ยังมีอยู่สามารถให้ท่านดำรงชีพได้เพียง 6 วัน ท่านทั้งสองจะต้องตายเพราะไม่ได้น้ำ ความทุกข์ของตนไม่ใช่ความทุกข์เพราะถูกพระองค์ยิง แต่เป็นความทุกข์ที่ตนจะไม่ได้เห็นมารดาและบิดาอีก พระราชาทรงปลอบว่าอย่าคร่ำครวญเลย พระองค์จะเลี้ยงดูมารดาบิดาของสุวรรณสามในป่าให้เหมือนอย่างที่คุณสุวรรณสามได้เลี้ยงดู สุวรรณสามจึงบอกทางที่จะเดินไปหามารดาและบิดาของตน แล้วกราบขอให้พระองค์ทรงพระกรุณาบำรุงเลี้ยงมารดาบิดาของตนผู้มีตามืดบอด เมื่อกล่าวจบสุวรรณสามก็หมดสติไป พระราชาทรงระลึกถึงกรรมอันหนักที่พระองค์ได้ทรงกระทำแล้ว ก็ทรงถือหม้อน้ำมุงพระพักตร์ไปยังที่อยู่ของมารดาและบิดาของสุวรรณสาม มารดาและบิดาของสุวรรณสามได้ยินเสียงฝีเท้าของคนเดินมาแต่ไม่ใช่เสียงฝีเท้าของสุวรรณสาม จึงถามว่าท่านเป็นใคร พระราชาทรงกล่าวตอบว่าพระองค์เป็นพระราชาของชาวกาสิ พระองค์มาเที่ยวล่ากวางและได้ยิงถูกสุวรรณสามผู้ที่คอยดูแลท่านทั้งสอง ดังนั้นพระองค์จะทำงานเลี้ยงดูท่านทั้งสองในป่านี้เอง

มารดาและบิดาของสุวรรณสามทูลขอให้พระราชานำตนไปยังที่สุวรรณสามนอนอยู่ พระราชาทรงพาท่านทั้งสองไปในที่ที่สามกุมารถูกยิง เมื่อมารดาและบิดาของสุวรรณสามสัมผัสถูกบุตรของตนที่นอนหมดสติอยู่ ก็ร้องไห้คร่ำครวญและกล่าวคำสัจย์ (หรือกระทำสังฆกิจริยา) เพื่อให้พิษหายจากตัวของสุวรรณสามว่า สุวรรณสามเป็นผู้มีปกติประพฤติธรรม เป็นผู้มีปกติกล่าวคำสัจย์ เป็นผู้เลี้ยงดูมารดาบิดา เป็นผู้ประพฤติอ่อนน้อมต่อบุคคลต่างๆ เป็นผู้ที่มีมารดาและบิดารักประดุจชีวิต และกล่าวอ้างอำนาจแห่งบุญกุศลทั้งหลายที่สุวรรณสามได้ทำแก่มารดาและบิดา ช่วยให้พิษในตัวของสุวรรณสามหายไปด้วย ขณะที่มารดาบิดาของสุวรรณสามบ่นเพื่อรำพันอยู่ สุวรรณสามก็ลุกขึ้นยืนและกล่าวว่าท่านทั้งสองอย่าคร่ำครวญเลย ทำให้มารดาและบิดาดีใจมาก สุวรรณสามทูลพระราชว่า บุคคลใดเลี้ยงดูมารดาและบิดาโดยธรรม แม้เทวดาและมนุษย์ย่อมสรรเสริญผู้เลี้ยงดูมารดาและบิดานั้น และขอให้พระราชาทรงประพฤติธรรมในพระชนนีและพระชนกเถิด เมื่อพระองค์ทรงประพฤติธรรมในโลกนี้แล้วจะเสด็จสู่สวรรค์ นอกจากนั้นยังขอให้พระองค์ทรงประพฤติธรรมในพระโอรสและพระมเหสี ในมิตรและอำมาตย์ ในชาวบ้านและชาวนิคม ในสมณะและพราหมณ์ และในสัตว์ทั้งหลาย เพราะเมื่อพระองค์ทรงประพฤติธรรมแล้วพระองค์ย่อมมีความสุข ขอพระองค์ทรงอย่าประมาทในการประพฤติธรรม

ในชาดกนี้ สุวรรณสามมีความกตัญญูทเวที่ต่อมารดาและบิดาที่ตาบอดอย่างมาก เมื่อ สุวรรณสามถูกยิง สุวรรณสามก็ไม่ได้กลัวต่อความตาย แต่มีความเสียใจที่จะไม่ได้ดูแลมารดา และบิดาอีกต่อไป และเป็นห่วงว่ามารดาและบิดาของตนที่ตาบอดจะอยู่ต่อไปได้อย่างไร และกลัวว่าท่านทั้งสองจะร้องไห้เสียใจที่สุวรรณสามถูกยิงตาย จึงได้ขอร้องพระราชินีให้ดูแลมารดา และบิดาที่ตาบอดของสุวรรณสาม จะเห็นได้ว่า สุวรรณสามไม่ได้คิดถึงตนเองเลย เป็นห่วงแต่ ความอยู่รอดของมารดาและบิดาเท่านั้น ด้วยอนุภาพแห่งความกตัญญูทเวที่สุวรรณสามมี ต่อมารดาบิดา ด้วยกุศลจิตของสุวรรณสามที่คิดถึงและเป็นห่วงแต่มารดาและบิดา และด้วยกุศล กรรมที่สุวรรณสามได้ทำอยู่เป็นประจำในการดูแลปรนนิบัติรับใช้มารดาบิดาที่ตาบอด ทำให้ สุวรรณสามแม้ว่าจะถูกยิงแต่ก็ไม่เสียชีวิต เพียงแค่หมดสติไปเท่านั้น

นอกจากการที่สุวรรณสามมีความกตัญญูทเวที่ต่อมารดาและบิดาของตนแล้ว สุวรรณสามยังเป็นผู้ที่มีความเมตตาต่อสัตว์ป่าต่างๆ ซึ่งเห็นได้จากเวลาที่สุวรรณสามไปตักน้ำดื่ม ในป่าให้มารดาและบิดาของตนจะมีสัตว์ป่าต่างๆ มาอยู่รอบกายสุวรรณสามโดยไม่มีความ หวาดกลัวว่าจะถูกสุวรรณสามทำร้าย อันเป็นผลให้พระราชินีเกิดความสงสัยว่าสุวรรณสามเป็นคน หรือไม่ และเพราะเหตุใดสัตว์ป่าทั้งหลายจึงไม่หวาดกลัวสุวรรณสามเลย ดังนั้นพระราชินีจึงอยาก พิสูจน์โดยยิงธนูไปที่สุวรรณสาม เมื่อสุวรรณสามถูกยิงก็ไม่ได้มีความโกรธต่อพระราชินีและแสดง ความเมตตาต่อพระองค์โดยถามหาเหตุผลที่พระราชินียิงธนูใส่ตน จนพระราชินีเกิดความละอาย และยอมรับผิด จะขอไถ่โทษโดยการดูแลมารดาและบิดาของสุวรรณสามแทนหากสุวรรณสาม ต้องตายจากไปเพราะถูกพระราชินียิง ด้วยอำนาจแห่งกรรมดีที่สุวรรณสามได้ดูแลปรนนิบัติดูแล มารดาบิดาที่ตาบอดอยู่เป็นประจำ และด้วยอำนาจแห่งความเมตตาที่สุวรรณสามมีต่อสรรพสัตว์ ทั้งหลาย ทำให้สุวรรณสามเพียงแค่หมดสติไป เมื่อสุวรรณสามฟื้นขึ้นมาก็ได้ขอให้พระราชินีทรง ประพฤติธรรม

ในชาติที่พระโพธิสัตว์เป็นสุวรรณสามนี้ทรงบำเพ็ญเมตตาบารมี พร้อมทั้งการมีความ กตัญญูทเวที่ต่อมารดาและบิดาที่ตาบอดของตนอย่างมาก แต่ในสังคมไทยปัจจุบันจะเห็นข่าว ในโทรทัศน์และข่าวตามหนังสือพิมพ์อยู่บ่อยครั้งว่ามารดาบิดาถูกลูกทอดทิ้งให้อยู่กับความยากจน โดยลำพัง เพราะลูกต้องการออกไปแสวงหาโชคในเมืองใหญ่โดยไม่สนใจมารดาบิดา ซึ่งเป็นสิ่งที่ ไม่ถูกต้อง ลูกต้องไม่ละเลยต่อหน้าที่ในการดูแลมารดาบิดา แม้ว่าตนเองจะไม่มีเงินก็สามารถดูแล มารดาบิดาของตนได้ โดยการออกไปรับจ้างในบริเวณที่ใกล้บ้านหรือทำขนมออกขาย เมื่อเสร็จ จากงานจะได้สามารถรีบกลับบ้านมาดูแลท่านทั้งสอง

2.2.3 “ความกตัญญูกตเวทิต์” ในชาดกที่เกี่ยวกับพระสาวกองค์อื่นๆ

ในพระสุตตรนอกจากจะมีการแสดงถึงความกตัญญูกตเวทิต์ของพระโพธิสัตว์แล้ว ยังมีการแสดงถึงความกตัญญูกตเวทิต์ของพระอัครสาวกและพระสาวกองค์อื่นๆด้วย เช่นการแสดงความกตัญญูกตเวทิต์ของพระอานนท์โดยการสละชีวิตเพื่อช่วยพระโพธิสัตว์ ในมหาหังสชาดก¹ และในจุลลหังสชาดก²

พระเทวทัตได้พยายามที่จะฆ่าองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วยวิธีต่างๆ ครั้งหนึ่งพระเทวทัตได้สั่งให้ ปล่อยช้างนาฬาคีรีซึ่งเป็นช้างที่ดุร้ายมากสามารถฆ่ามนุษย์ได้ ออกมาจากโรงช้างเพื่อให้ฆ่าองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อพระอานนท์เห็นช้างนาฬาคีรีกำลังวิ่งเข้ามาเพื่อหมายที่จะทำร้ายองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระอานนท์ยอมสละชีวิตตนได้ออกไปยืนอยู่เบื้องหน้าพระพักตร์แห่งพระศาสดา เพื่อขวางช้างนาฬาคีรี พระศาสดาตรัสห้ามไม่ให้ท่านมายืนขวางหน้า แล้วพระองค์ก็ทรงประทับยืนอยู่หน้าภิกษุทั้งหลาย ด้วยอำนาจแห่งพระเมตตาขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ช้างจึงไม่ทำร้ายพระพุทธรองค์ และหมอบทำความเคารพพระพุทธรองค์

องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสชมความกตัญญูกตเวทิต์ของพระอานนท์ที่มีต่อพระพุทธรองค์ว่ามีแต่ในชาตินี้เท่านั้น แม้ในอดีตชาติเมื่อครั้งที่พระองค์และพระอานนท์มีกำเนิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน พระอานนท์ก็ยอมสละชีวิตตนเพื่อช่วยพระองค์มาแล้ว โดยพระพุทธรองค์ได้ตรัสเล่าเรื่องราวในอดีตที่เกี่ยวกับการสละชีวิตของพระอานนท์ในจุลลหังสชาดกว่า สมัยหนึ่งมีนายพรานเอาบ่วงดักนกเพื่อขายเลี้ยงชีวิตอยู่ในพระนคร ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์เกิดเป็นพญาหงส์ชื่ออตรฐ มีหงส์เก้าหมื่นตัวเป็นบริวาร และมีหงส์เสนาบดีตัวหนึ่งชื่อ สุมุขะ วันหนึ่งหงส์ทองที่เป็นบริวาร 2-3 ตัวบินมาบอกแก่พญาหงส์อตรฐว่า มีสระบัวแห่งหนึ่ง อยู่ในถิ่นของมนุษย์ มีอาหารสมบูรณ์ พวกข้าพเจ้าจะไปหาอาหารในสระนั้น พญาหงส์ห้ามว่าอย่าไปเลยเพราะเขตของมนุษย์เต็มไปด้วยอันตราย แต่พญาหงส์อตรฐหึงหงส์บริวารรบเร้าอยู่บ่อยๆ จึงบินไปสระนั้นพร้อมด้วยบริวาร เมื่อพญาหงส์อตรฐร่อนลงจากอากาศก็ติดเข้าไปบ่วงของนายพรานนั้น บ่วงรัดเท้าพญาหงส์เอาไว้แน่น พญาหงส์พยายามดึงบ่วงให้ขาด แต่บ่วงนั้นทำให้เนื้อและเอ็นของพญาหงส์ขาดและโลหิต

¹ พระสุตตร และอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 1. (2537). (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย. น. 390-443.

² เรื่องเดียวกัน, น. 324-373.

ไหล พญาหงส์เกิดความเจ็บปวดมากแต่ก็อดทนต่อความเจ็บปวดนั้น เพราะคิดว่าหากตนร้องว่า ติดบ่วง หงส์ที่เป็นบริวารก็จะตกใจกลัวและรีบบินหนีไปโดยไม่ได้กินอาหาร ซึ่งจะทำให้หงส์ทั้งหลายไม่มีกำลังพอที่จะบินข้ามมหาสมุทรได้และจะตกลงไปในมหาสมุทร พญาหงส์จึงพยายามอดทนจนถึงเวลาที่พวกหงส์กินอาหารจนอิ่ม แล้วร้องขึ้นดังๆว่า ติดบ่วง หงส์ทั้งหลายเมื่อได้ยินเสียงพญาหงส์ร้องก็เกิดความกลัว ต่างก็บินหนีกลับไปโดยเร็ว เมื่อหงส์เหล่านั้นพากันกลับไปหมดแล้ว สุขุขหงส์ที่เป็นเสนาบดีเป็นห่วงว่าพญาหงส์จะได้รับอันตราย ก็รีบบินไปหาพญาหงส์ในหมู่หงส์ แต่มองไม่เห็นพญาหงส์ คิดว่าพญาหงส์อาจได้รับอันตราย รีบบินกลับมาที่เดิม เห็นพญาหงส์ติดบ่วงอยู่ จึงรีบบินร่อนลงมาปลอบพญาหงส์ว่าอย่ากลัวเลย ตนจะสละชีวิตของตนเพื่อช่วยพญาหงส์ให้หลุดจากบ่วง เมื่อพญาหงส์เห็นความภักดีของสุขุขหงส์แล้ว พญาหงส์ก็ขอให้สุขุขหงส์บินกลับไปเสีย จะได้ไปปกครองหมู่หงส์ทั้งหลาย ขณะที่พญาหงส์กำลังได้ตอบกับหงส์เสนาบดีอยู่ นายพรานก็ปรากฏตัวขึ้น เดินเข้าไปใกล้หงส์ทั้งสอง เห็นหงส์ตัวหนึ่งติดบ่วง อีกตัวหนึ่งไม่ติดบ่วง แต่มายืนอยู่ใกล้ตัวที่ติดบ่วง นายพรานถามหงส์ซึ่งไม่ติดบ่วงว่าเหตุใดจึงไม่บินหนีไป ทำไมยังเฝ้าหงส์ตัวติดบ่วงอยู่ สุขุขหงส์จึงตอบว่า พญาหงส์เป็นราชาและเป็นกัลยาณมิตรของตน ตนจะไม่หนีเอาแต่ตัวรอด จะอยู่กับท่านพญาหงส์จนกว่าจะตายจากกัน และขอร้องให้นายพรานปล่อยพญาหงส์ นายพรานจึงปล่อยพญาหงส์ให้เป็นรางวัลแก่สุขุขหงส์และกล่าวว่า มิตรที่ดีเช่นสุขุขหงส์หาได้ยาก สุขุขหงส์เกิดความโสมนัสยินดี ได้กล่าวชมเชยนายพราน สุขุขหงส์คิดอยากตอบแทนคุณของนายพราน จึงทูลพระโพธิสัตว์ว่า นายพรานนี้กระทำอุปการะอย่างมากแก่เราทั้งสอง เราทั้งสองควรนำนายพรานไปพบพระราชา เพื่อให้พระราชาพระราชทานรางวัลแก่นายพราน พญาหงส์เห็นด้วย สุขุขหงส์จึงเรียกนายพรานนำตนและพญาหงส์ไปเข้าเฝ้าพระราชา เมื่อพระราชาได้สนทนาธรรมกับพญาหงส์ก็เกิดความยินดีจึงได้พระราชทานทรัพย์เป็นจำนวนมากแก่นายพราน¹ จะเห็นว่าสุขุขหงส์มีความกตัญญูตเวทีต่อพญาหงส์อย่างมาก ยอมสละชีวิตตนเพื่อช่วยพญาหงส์ และเมื่อนายพรานยอมปล่อยพญาหงส์และสุขุขหงส์แล้ว สุขุขหงส์และพญาหงส์ก็มิรู้ลืมกตัญญูต่อนายพรานที่นายพรานทำตามคำขอร้องของตนและต้องการตอบแทนคุณของนายพรานโดยพยายามหาวิธีที่จะทำให้นายพรานได้รับพระราชทานทรัพย์จากพระราชา

ในจุลลหังสชาดก นอกจากการแสดงให้เห็นถึงการยอมสละชีวิตของสุขุขหงส์เพื่อแสดงความกตัญญูตเวทีที่มีต่อพญาหงส์ซึ่งเป็นทั้งหัวหน้าและเพื่อนของสุขุขหงส์แล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงความเสียสละ ความมีเมตตาพร้อมทั้งความมีปัญญาของพญาหงส์ซึ่งเป็นหัวหน้าของฝูงหงส์

¹ เรื่องเดียวกัน, น. 324-373.

กล่าวคือเมื่อพญาหงส์ติดบ่วงของนายพรานก็ไม่ร้องเอะอะ เพราะพญาหงส์เกรงว่าหากตนร้องว่าติดบ่วง หงส์ที่เป็นบริวารจะตกใจกลัวแล้วรีบบินหนีไปโดยไม่ได้กินอาหารซึ่งจะทำให้หงส์ที่เป็นบริวารไม่มีกำลังพอที่จะบินข้ามมหาสมุทรได้และจะบินตกลงไปในมหาสมุทร พญาหงส์จึงพยายามอดทนต่อความเจ็บปวด จนถึงเวลาที่พวกหงส์ทั้งหลายกินอิ่มแล้ว จึงร้องขึ้นว่าติดบ่วง หงส์ทั้งหลายจึงสามารถบินหนีกลับไปด้วยความปลอดภัย เนื่องจากพญาหงส์เป็นหัวหน้าที่ดีของฝูงหงส์ได้ทำการอุปการะแก่ฝูงหงส์จึงเป็นที่รักและเคารพของหงส์ที่เป็นบริวารรวมถึงสุขุมหงส์ด้วย ด้วยความดีมีเมตตาและด้วยความเสียสละของพญาหงส์ทำให้สุขุมหงส์สามารถสละชีวิตเพื่อช่วยพญาหงส์ ดังนั้นจะเห็นว่าการที่มีผู้ให้การอุปการะก่อนด้วยความจริงใจโดยไม่หวังผลตอบแทนย่อมทำให้ผู้ที่รับการอุปการะเกิดความกตัญญูตเวทีคืออยากตอบแทนคุณขึ้นมาเอง

ในมหาหังสชาดก¹ ก็มีเนื้อเรื่องคล้ายกันกับในจุลลหังสชาดก ทั้งพระพุทธรองค์และพระอานนท์ก็มีกำเนิดเป็นสุวรรณหงส์ พระอานนท์ยอมสละชีวิตตนเพื่อช่วยพระพุทธรองค์เช่นเดียวกันกับในจุลลหังสชาดก เพราะความกล้าหาญของหงส์ที่เป็นเสนาบดี (คือพระอานนท์) ที่ยอมสละชีวิตตนเพื่อช่วยพญาหงส์ซึ่งเป็นทั้งเจ้านายและมิตร ทำให้นายพรานเกิดจิตเมตตายอมปล่อยทั้งพญาหงส์และหงส์ที่เป็นเสนาบดี จะเห็นได้ว่ากำลังของความกตัญญูตเวทียังเป็นแรงสนับสนุนให้มีการประพฤตินิธรรมข้ออื่นๆต่อไปด้วย และด้วยกุศลกรรมอันเกิดจากการแสดงความกตัญญูตเวทีและการประพฤตินิธรรมในข้ออื่นๆ ทำให้ชีวิตประสบกับความสุข ความเจริญ และความสำเร็จในอนาคตเพราะคนที่มีความกตัญญูตเวทีและประพฤตินิธรรมย่อมเป็นที่รักและสนับสนุนของคนที่ได้พบเห็น

ผู้ที่มีความกตัญญูตเวทีจะได้รับทั้งความสุขและความเจริญก้าวหน้าในชีวิตไม่เฉพาะแต่ในชาตินี้เท่านั้นแต่จะได้รับความสุขและความเจริญก้าวหน้าในชาติหน้าด้วยคือจะได้เกิดบนสวรรค์ เพราะการแสดงความกตัญญูตเวทีเป็นการทำกรรมดีที่ทำได้ยาก แต่หากผู้ใดทรยศหรือออกตัญญูต่อผู้ที่มีอุปการคุณผู้นั้นก็จะไม่ประสบเจริญก้าวหน้า และจะประสบแต่ความทุกข์ไม่ใช่เฉพาะแต่ในชาตินี้ เพราะยังจะส่งผลให้เกิดในอบายในชาติต่อไป และเศษของกรรมชั่วจากการกระทำทรยศหรือออกตัญญูต่อผู้ที่มีอุปการคุณยังจะส่งผลในภพชาติต่อไปอีกหลายร้อยชาติ เรื่องของพระมหาโมคคัลลานเถระก็เป็นตัวอย่างหนึ่ง ถึงแม้ว่าพระมหาโมคคัลลานเถระจะเป็นพระอริยบุคคลและเป็นพระอัครสาวกที่เป็นเลิศด้านฤทธิ์ก็ตาม พระเถระก็ยังไม่สามารถหนีพ้นจากเศษของผลกรรมที่เคยทำร้ายมารดาบิดาของตนได้ ซึ่งมีรายละเอียดในพระสูตรเรื่อง พระมหาโมคคัลลานเถระ เพราะพระเถระมีฤทธิ์มาก ท่านจึงได้ท่องเที่ยวไปทั้งในแดนสวรรค์และนรก แล้ว

¹ เรื่องเดียวกัน, น. 390-443.

ท่านก็กลับมาบอกมนุษย์บนโลกนี้ว่าจะต้องหมั่นสร้างกรรมดีอย่างไรบ้างจึงจะขึ้นไปเกิดบนสวรรค์ได้ แต่หากมนุษย์ทำกรรมที่ไม่ดีหรือกรรมชั่วก็จะไปเกิดในนรก ทำให้มนุษย์เกิดศรัทธาในพระพุทธศาสนามากขึ้นจึงทำบุญกับพระศาสดาและพระภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนา ทำให้พวกเขาเจริญอกพระพุทธศาสนาเสื่อมจากลาภ พวกเขาเจริญจึงรวมตัวกันจ้างพวกโจรมาฆ่าพระมหาโมคคัลลานเถระ แม้ว่าพวกโจรจะพยายามอยู่หลายเดือนแต่ก็ไม่สามารถจับและฆ่าพระเถระได้ เพราะพระเถระมีฤทธิ์มากจึงสามารถหนีได้ด้วยฤทธิ์ จนในที่สุดพระเถระทราบภาวะของตนเองว่าท่านเคยได้ทำกรรมชั่วไว้กับมารดาบิดาในอดีตชาติคือทำร้ายท่านทั้งสองจนเสียชีวิต ทำให้ท่านไม่สามารถได้หลบเลี่ยงแม้แต่เศษของผลกรรมนั้น พระเถระจึงยอมให้พวกโจรจับไป เมื่อพวกโจรจับพระเถระได้แล้วก็ทุบกระดูกทั้งหลายของพระเถระจนแตกยับเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อยซึ่งมีขนาดประมาณเท่าเมล็ดข้าวสารหัก พวกโจรสำคัญว่าพระเถระตายแล้วก็เหวี่ยงท่านไปที่หลังพุ่มไม้แห่งหนึ่ง พระเถระคิดว่าตนจะเข้าเฝ้าพระศาสดาเสียก่อนแล้วจึงปรินิพพาน พระเถระจึงใช้ฤทธิ์ประสานกระดูกทั้งหลายของท่านที่แตกเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อยด้วยเครื่องประสานคืออมน แล้วไปเฝ้าพระพุทธเจ้าด้วยฤทธิ์แล้วกราบถวายบังคมลาปรินิพพานกับพระพุทธเจ้า¹

2.2.4 “ความอกตัญญู” ในชาดกเรื่องอื่นๆ

อีกตัวอย่างหนึ่งของผลแห่งกรรมชั่วที่ได้รับจากการทำร้ายผู้มีคุณหรือการประทุษร้ายมิตรมีปรากฏในมหากปิชาดก ดังนี้ ในอดีตกาลมีพราหมณ์ชื่อนาผู้หนึ่งเที่ยวหาฝูงโคของตนจนหลงเข้าไปในป่า พราหมณ์อดอาหารอยู่ถึงเจ็ดวัน เดินไปเห็นต้นมะพลับต้นหนึ่ง จึงปีนขึ้นต้นมะพลับนั้นเพื่อเก็บผลมารับประทาน แต่พราหมณ์พลัดตกจากต้นมะพลับและตกลงไปในเหวลึก พราหมณ์ตกอยู่ในเหวลึกนั้นเป็นเวลาถึงสิบวัน ครั้นนั้นพระโพธิสัตว์เกิดเป็นพญาวานรกำลังกินผลไม้อยู่ ได้เหลือบไปเห็นพราหมณ์จึงลงไปช่วย โดยให้พราหมณ์เกาะหลังแล้วกระโดดขึ้นมาจากเหวพร้อมกันสุดความสามารถ เมื่อพญาวานรช่วยพราหมณ์ขึ้นมาจากเหวลึก รู้สึกเหนื่อยจึงอยากงีบเพื่อบรรเทาความเหนื่อย ก็ขอให้พราหมณ์ช่วยเฝ้าดูทางเพื่อระวังไม่ให้สัตว์อื่นมาเบียดเบียนตนที่หลับอยู่ ขณะที่พราหมณ์เฝ้าอยู่เกิดความคิดอกตัญญูขึ้นมาว่า ลิงก็เป็นอาหารของมนุษย์ได้เหมือนเนื้อกวางอื่นๆ จึงคิดฆ่าพญาวานรกินเพื่อแก้ความหิว และคิดว่าเมื่ออิ่มแล้วก็จะสามารถนำเอาเนื้อวานรที่เหลือไปเป็นเสบียงระหว่างการเดินทางได้อีก พราหมณ์จึงเอาหินทุ้มลงที่ศีรษะ

¹ พระสูตร และอรรถกถาแปล ชุตตนิกาย คาถาธรรมบท. (2536). (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย. น. 95-103.

พญาวานร แต่เพราะพราหมณ์อดอาหารมาแล้วหลายวันจึงไม่มีกำลังในการทุ่มหิน เมื่อศึกระพญาวานรถูกทุ่ม พญาวานรก็ตกใจตื่นขึ้นและมีเลือดอาบเต็มตัว พญาวานรกล่าวกับพราหมณ์ว่า ทำไมพราหมณ์จึงทำกับตนได้ ทั้งๆที่ตนเป็นผู้ที่ช่วยให้พราหมณ์รอดตาย พราหมณ์ควรที่จะห้ามผู้อื่นไม่ให้มาทำร้ายตน แต่พราหมณ์กลับคิดที่จะฆ่าตน ถึงพราหมณ์จะเป็นคนอกตัญญู แต่ขอให้พราหมณ์อย่าได้พบกับความทุกข์เลย อย่างไรก็ตามตนบอกทางเดินไปยังถิ่นของมนุษย์แก่พราหมณ์จากบนต้นไม้ ให้พราหมณ์เดินห่างๆ จากตนไปตามพื้นดิน แค่ว่าให้เห็นหลังของพญาวานรเท่านั้น แล้วพาพราหมณ์นั้นออกจากป่าจนถึงถิ่นของมนุษย์ แล้วพญาวานรก็กลับเข้าไปสู่ป่า พราหมณ์ซึ่งได้รับการช่วยชีวิตจากพญาวานร รู้สึกกระวนกระวายร้อนเนื้อร้อนตัว พราหมณ์ลงไปในห้องน้ำแห่งหนึ่งเพื่อจะฉี่มึนน้ำ ทันใดนั้นน้ำก็เดือดพล่าน เหมือนถูกต้มด้วยไฟนองไปด้วยเลือด คล้ายกับน้ำเลือดน้ำหนอง เมื่อหยาดน้ำตกลูกกายของพราหมณ์ ฝีกี่ผุดขึ้น แล้วฝีกี่แตก น้ำเลือดน้ำหนองของพราหมณ์ก็ไหลออกมา มีกลิ่นเหม็นคุดจางคคพ กลายเป็นมนุษย์เปโรตไปทันที พราหมณ์เสวยทุกขเวทนานั้นอยู่ 7 ปี แล้วไปบังเกิดในอเวจีมหานรก ซึ่งเป็นผลของกรรมชั่วที่ตนได้ทำ¹

คำสอนที่ชาวไทยพุทธได้รับจากชาดกเรื่องนี้เป็น ผู้ที่ทำร้ายผู้มีอุปการคุณกับตนหรือทำการประทุษร้ายมิตรเป็นคนอกตัญญู การแสดงความอกตัญญูเป็นการกระทำอกุศล และผลของการกระทำอกุศลย่อมนำความทุกข์มาให้ อันเห็นได้จากการที่พราหมณ์มีจิตอกตัญญูทำร้ายวานรที่ได้ช่วยชีวิตตนไว้ให้รอดจากความตาย พราหมณ์จึงได้รับผลจากอกุศลกรรมที่ตนได้ทำคือมีฝีกี่ผุดขึ้นตามตัวมากมายทำให้พราหมณ์ได้รับทุกขเวทนาอย่างมาก ซึ่งเป็นไปตามคำสอนของพระพุทธองค์ในเรื่องผลของกรรม นั่นก็คือ สร้างเหตุไว้อย่างไรก็ย่อมได้รับผลเช่นนั้น นอกจากนั้นชาดกเรื่องนี้ยังแสดงให้เห็นว่าเราไม่ควรคบคนพาลคือคนอกตัญญูซึ่งจะนำความทุกข์หรือความลำบากมาให้กับเราได้ เราจึงต้องใช้ปัญญาในการคิดหลบหลีกคนพาลไม่ให้นำความเดือดร้อนมาให้กับเราในอนาคต

ลูกศิษย์คนใดทรยศหรืออกตัญญูต่ออาจารย์ของตน จะไม่มีทางประสบความสำเร็จ ความก้าวหน้าและความเจริญรุ่งเรืองในชีวิตได้เลย ดังตัวอย่างในพระสูตรเรื่องคุดติลชาดก² และ

¹ พระสูตร และอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 7. (2537). (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย. น. 441-455.

² พระสูตร และอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 3. (2537). (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย. น. 484-497.

อัมพชาดก¹ ที่พระพุทธองค์ตรัสเล่าถึงการที่พระเทวทัตบอกเลิกความเป็นศิษย์กับพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นอาจารย์ว่า ไม่ใช่เฉพาะแต่ในชาติที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นพระอาจารย์ของพระเทวทัต แต่พระเทวทัตก็ยังเคยประกาศตนเป็นศัตรูต่ออาจารย์ในอดีตชาติ ซึ่งส่งผลให้พระเทวทัตประสบกับความพินาศอย่างใหญ่หลวง

ในคุดติลชาดก² สมัยที่พระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ในกรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์เกิดเป็นนักขบถที่เก่งที่สุดในชมพูทวีปชื่อคุดติล คุดติลไม่มีภรรยา เลี้ยงดูมารดาบิดาผู้ตาบอดสมัยนั้น ในกรุงอุชเชนีก็มีนักขบถที่เก่งชื่อมุสิละ เมื่อพวกพ่อค้าชาวกรุงพาราณสีไปค้าขายที่เมืองอุชเชนี ได้จ้างมุสิละมาแสดงการขบถ แต่เสียงพินของเขามิใช่เพราะพอนที่จะทำให้พวกพ่อค้าชาวกรุงพาราณสีพอใจ เพราะพวกพ่อค้าเหล่านั้น เคยฟังการตีพินที่แสนไพเราะของคุดติล มุสิละจึงถามพวกพ่อค้าว่ารู้จักนักขบถที่เก่งกว่าหรือ พวกพ่อค้าจึงตอบว่า เสียงพินของคุดติลในกรุงพาราณสีไพเราะมาก มุสิละจึงไปหากุดติลในกรุงพาราณสีและอ้อนวอนให้ท่านสอนวิชาให้ พระโพธิสัตว์ได้สอนวิชาการตีพินให้มุสิละ และนำมุสิละไปราชานิเวศน์พร้อมกับตนจนมุสิละเกิดความคุ่นเคียดกับพระราชา

เมื่อมุสิละเรียนศิลปะจนจบแล้วอยากกราบราชากับพระราชาในกรุงพาราณสี เพราะเห็นว่าอาจารย์ของตนแก่แล้ว พระราชาจะพระราชทานเบี้ยหวัดให้มุสิละเท่ากับครึ่งหนึ่งที่พระโพธิสัตว์ได้ แต่มุสิละอยากได้รับเบี้ยหวัดเท่ากับพระโพธิสัตว์ และกล่าวว่าในเมื่อตนรู้วิชาการตีพินเหมือนที่พระโพธิสัตว์รู้ ตนก็ควรได้เบี้ยหวัดเท่ากับพระโพธิสัตว์ พระราชาตรัสว่า หากมุสิละสามารถแสดงการตีพินได้ไพเราะทัดเทียมกับพระโพธิสัตว์ มุสิละก็จะได้รับเบี้ยหวัดเท่ากัน พระราชาจะจัดให้มีการแข่งขันกันในอีกเจ็ดวันข้างหน้า พระโพธิสัตว์เกิดความกลัวว่าตนจะแพ้ลูกศิษย์ จึงคิดเข้าไปตายในป่า แต่เมื่อพระโพธิสัตว์เดินเข้าไปในป่าแล้วก็กลัวตาย จึงเดินกลับออกมาแต่ก็กลัวแพ้ลูกศิษย์ พระโพธิสัตว์จึงเดินกลับไปกลับมาเป็นเวลาถึงหกวัน ท้าวสักกะทรงทราบเหตุการณ์นั้นจึงคิดที่จะช่วยคุดติล และไปปรากฏกายอยู่ให้พระโพธิสัตว์เห็นและตรัสว่าอย่ากลัวเลย เราจะช่วยท่านเอง เราชื่นชมคนที่มีความกตัญญูเลี้ยงดูมารดาบิดา ศิษย์จะไม่ชนะอาจารย์ ท่านจะชนะศิษย์ ขณะที่ท่านตีพินในการแข่งขัน ให้ท่านเด็ดสายพินออกทีละสาย เสียงพินของท่านจะดังเหมือนเดิม แล้วมุสิละก็จะเด็ดสายพินตามท่านแต่จะไม่มีเสียงพินดัง

¹ พระสุตตร และอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 6. (2537). (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย. น. 210-222.

² พระสุตตร และอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 3. (2537). (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย. น. 484-497.

ออกมา มุสิละจะพ่ายแพ้ในวันแข่งขัน พระราชาเสด็จมาชมการแข่งขันพร้อมด้วยอำมาตย์ และชาวพระนคร พระโพธิสัตว์ถือพิณไปนั่งบนที่นั่งของตน ทำวสัฏกเทวราชก็มาปรากฏกายให้พระโพธิสัตว์เห็นเท่านั้น มุสิละก็นั่งบนที่นั่งของตน เมื่อทั้งสองเริ่มตีพิณ มหาชนต่างโห่ร้องชื่นชมเสียงพิณ แล้วทำวสัฏกเทวราชก็บอกให้พระโพธิสัตว์เท่านั้นที่ได้ยินว่า ท่านจงเด็ดสายพิณออกเสียหนึ่งสาย พระโพธิสัตว์เด็ดสายพิณทิ้งเส้นหนึ่ง เสียงพิณของท่านก็ยังคงดังออกได้ มุสิละก็เด็ดสายพิณตาม แต่เสียงพิณของมุสิละไม่ดังออกมา พระโพธิสัตว์ผู้เป็นอาจารย์จึงได้เด็ดสายพิณที่เหลืออยู่ออกจนหมด เมื่อพระโพธิสัตว์ตีแต่คันทันพิณเปล่าๆ เสียงพิณก็ยังคงดังไปทั่วนคร มหาชนต่างพากันลุกขึ้นประณามมุสิละที่พยายามตีตนเสมออาจารย์ แล้วทุบตีมุสิละด้วยก้อนหินและท่อนไม้ จนถึงแก่ความตาย พระราชาได้พระราชทานทรัพย์เป็นอันมากให้กับพระโพธิสัตว์¹

คนที่มีความกตัญญูตเวทีเป็นคนดี และคนดีย่อมเป็นที่รักและได้รับความเมตตาจากผู้อื่นและคนที่มีความกตัญญูตเวทีก็จะประสบความสุขความเจริญ เหมือนท่านคุดติลที่เลี้ยงดูมารดาบิดาผู้ตาบอด จึงเป็นที่รักของมหาชนในกรุงพาราณสีและเป็นที่รักของเทวดา เมื่อคุดติลถูกลูกศิษย์เนรคุณ คือถูกลูกศิษย์ทำให้แข่งตีพิณเพื่อดูว่าอาจารย์หรือศิษย์จะสามารถตีพิณได้ไพเราะกว่ากัน มหาชนในกรุงพาราณสีก็มีความโกรธเคืองแทนท่านคุดติล และช่วยกันทุบตีลูกศิษย์ที่เนรคุณอาจารย์ เห็นได้ว่าคนที่มีความกตัญญูตเวทีและเป็นคนดีย่อมเป็นที่รักและได้รับความเมตตาจากผู้อื่นในทุกยุคทุกสมัย

ในอัมพชาดก² พระเทวทัตก็บอกเลิกความเป็นลูกศิษย์กับอาจารย์คือพระโพธิสัตว์เช่นกัน แล้วพระเทวทัตก็ประสบกับความพินาศอย่างใหญ่หลวง ในสมัยที่พระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติ ณ กรุงพาราณสี ชายคนหนึ่งเมื่อเรียนจบวิชาไตรเพทและศิลปะจากสำนักอาจารย์ทิตาปาโมกข์ที่กรุงตักกศิลา ก็กราบลาอาจารย์ แล้วเดินทางผ่านหมู่บ้านของคนจัณฑาลแห่งหนึ่ง พระโพธิสัตว์เกิดเป็นบัณฑิตอาศัยอยู่ในหมู่บ้านนั้น พระโพธิสัตว์รู้มนต์ที่จะทำให้มะม่วงในช่วงที่ไม่ใช่ฤดูกาลมีผลได้ ท่านจะลุกขึ้นตั้งแต่เช้าเพื่อ ไปหาต้นมะม่วงในป่า แล้วร่ายมนต์ และสานน้ำไปที่ต้นมะม่วงนั้น ทันใดนั้น ใบแก่ของต้นมะม่วงก็ร่วงหล่นแตกใบอ่อน แล้วออกดอก จากนั้นก็กลายเป็นผลมะม่วง อีกสักครู่ผลมะม่วงก็สุก มีรสหวานอร่อยเหมือนมะม่วงทิพย์ แล้วก็หล่นจากต้น พระโพธิสัตว์ก็เก็บผลมะม่วงเหล่านั้นไปขายเลี้ยงลูกเมีย พรหมทัตนั้นเห็นพระโพธิสัตว์นำผลมะม่วงมาขายในเวลาที่ไม่ใช่ฤดูกาล จึงคิดว่าผลมะม่วงเหล่านั้นต้องเกิดขึ้นด้วยกำลังของมนต์

¹ เรื่องเดียวกัน, น. 484-497.

² พระสูตร และอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 6. (2537). (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาภูมิภววิทยาลัย. น. 210-222.

เขาอยากจะได้มนต์อันล้ำค่านี้จึงไปหาพระโพธิสัตว์ที่บ้าน เพื่อขอเรียนมนต์ พระโพธิสัตว์สอนมนต์แก่เขา และกล่าวว่า มนต์นี้หาค่ามิได้ ลากสักการะอันใหญ่หลวงจะเกิดขึ้นเพราะอาศัยมนต์นี้ และหากมีใครถามถึงผู้ที่เป็อาจารย์ของท่าน ท่านจะต้องบอกตามความเป็นจริง แต่หากท่านอายว่าคนจัณฑาลเป็นอาจารย์ แล้วกล่าวว่าพราหมณ์ผู้มหาศาลเป็นอาจารย์ มนต์นี้จะเสื่อมทันที

มาณพกราบลาอาจารย์ ออกไปจากหมู่บ้านคนจัณฑาล ทดลองมนต์แล้วเดินทางไปถึงกรุงพาราณสีชายมะม่วงได้ทรัพย์มาก วันหนึ่งคนเฝ้าสวนของพระราชาชื้อมะม่วงจากเขา แล้วถวายแด่พระราชา พระราชาได้เสวยมะม่วงนั้นและตรัสชมว่าอร่อยมาก จึงถามคนเฝ้าสวนว่าได้มะม่วงมาจากที่ไหน เมื่อทรงทราบว่ามาณพผู้หนึ่งนำผลมะม่วงเหล่านั้นมาขาย ก็รับสั่งให้มาณพนำผลมะม่วงมาให้พระองค์ พระราชาได้พระราชทานทรัพย์ให้มาณพเป็นอันมาก วันหนึ่งพระราชายากทราบว่าเขา นำมะม่วงที่ไม่ใช่ฤดูกาลมาจากที่ไหน มาณพจึงกราบทูลพระราชาวาเป็นกำลังแห่งมนต์ และได้แสดงมนต์ถวายให้พระราชาทอดพระเนตร พระราชาจึงตรัสถามเขาว่าเรียนมนต์นี้มาจากผู้ใด มาณพคิดว่า หากตนทูลว่าเรียนมาจากสำนักคนจัณฑาล จะเป็นที่น่าละอาย จึงกล่าวคำเท็จว่า ตนเรียนมาจากสำนักอาจารย์ทศปาโมกข์ในเมืองตักกศิลา ทันทันมนต์ก็เสื่อม วันรุ่งขึ้นพระราชาทรงดำริที่จะเสวยมะม่วงอีก จึงตรัสให้มาณพนำผลมะม่วงมาถวาย มาณพเดินเข้าไปใกล้ต้นมะม่วง ร่ายมนต์ แต่มนต์นั้นเสื่อมแล้ว จึงยืนละอายใจอยู่ พระราชาตรัสถามว่า ทำไมวันก่อนท่านสามารถนำผลมะม่วงมาให้เราได้อย่างง่ายดาย แต่ในวันนี้ท่านยืนแข็งทื่อเพราะอะไร มาณพได้ฟังพระดำรัสแล้วคิดว่า ตนไม่อาจโกหกพระราชาก็อึ้งจึงสารภาพความจริง และกราบทูลว่า คนจัณฑาลเป็นคนสอนมนต์นี้ให้กับตน และได้กำชับว่าหากมีใครถามถึงผู้ที่สอนมนต์ให้ตน ห้ามมิให้ปกปิด มิฉะนั้นมนต์จะเสื่อม พระราชากริ้วและตรัสติเตียนว่า เขาเป็นคนที่น่ารังเกียจ เมื่อเราได้ความรู้จากผู้ใด ไม่ว่าผู้นั้นจะเป็นกษัตริย์ เป็นแพทย์ เป็นศูทร เป็นคนจัณฑาล หรือ เป็นคนเทษยะ ผู้นั้นก็เป็นคนที่มีพระคุณของเขา พระราชาทรงลงโทษมาณพ แล้วไล่มาณพนั้นออกไป มาณพหมดที่พึ่งจึงคิดว่า เว้นจากอาจารย์แล้ว ตนไม่มีที่พึ่งอื่น มาณพกลับไปหาพระโพธิสัตว์ และกล่าวสารภาพว่าตนไม่กล้าบอกคนอื่นว่าท่านอาจารย์เป็นคนการสอนมนต์ให้ ทำให้มนต์เสื่อม แล้วได้อ้อนวอนพระโพธิสัตว์ให้สอนมนต์แก่ตนอีกครั้งหนึ่ง พระโพธิสัตว์ผู้เป็นอาจารย์กล่าวตอบว่า ธรรมดาของคนตาบอด เมื่อมีผู้ให้สัญญาแล้วย่อมหลบหลีกหลบบ่อได้ เราจะไม่ให้มนต์แก่คนโง่ ออกตัญญู พุดเท็จ ไม่มีความสำรวม เมื่อมาณพถูกอาจารย์ไล่แล้วก็เดินเข้าไปสู่ป่า ตายอย่างน่าอนาถ¹

¹ เรื่องเดียวกัน.

ข้อคิดที่เราจะได้จากอัมพขาดก็คือ คนเราไม่ว่าจะมีกำเนิดมาจากใครก็ตาม ไม่ว่าจะมารดาบิดาจะเป็นมหาเศรษฐีหรือเป็นยาก และ คนเราจะได้รับความรู้มาจากใครที่ไหน ไม่ว่าจะป็นอาจารย์ในมหาวิทยาลัยหรือครูยากจนในชนบท เราจะต้องมีความรู้สำนึกในบุญคุณของมารดาบิดาและครูอาจารย์ของตน และเราจะต้องมีภาคภูมิใจในตัวของท่านทั้งหลาย เพราะที่เรามีชีวิตอยู่ได้ถึงทุกวันนี้ก็เพราะการเลี้ยงดูและการอบรมสั่งสอนจากท่านทั้งหลาย หากเราไม่มีความกตัญญูต่เวทีต่อมารดาบิดาและครูอาจารย์ของตน เราจะไม่ประสบความสำเร็จในชีวิต เพราะเราไม่สามารถพัฒนาจิตใจของตนเองให้สูงขึ้นได้ เนื่องจากเมื่อเราดูแคลนความรู้ความสามารถของมารดาบิดาและครูอาจารย์ของเราเอง เราก็จะไม่มีความเคารพในตัวของท่าน ก็จะไม่เชื่อฟังคำสอนของท่าน เราก็จะไม่สามารถมีความรู้ที่เพิ่มขึ้นได้

ขาดกต่างๆเหล่านี้ถูกเล่าสืบทอดกันมาในหมู่ชาวไทยพุทธโดยมีวัตถุประสงค์ในการปลูกฝังให้ชาวไทยพุทธเป็นคนที่มีความกตัญญูต่เวทีต่อผู้ที่มีอุปการะคุณ และขาดกเหล่านี้ได้แสดงให้เห็นว่า ผู้ใดที่แสดงความอกตัญญูหรือกระทำการทรยศต่อผู้ที่มีอุปการะคุณผู้นั้นจะไม่ประสบความสำเร็จหรือความเจริญก้าวหน้า และจะประสบแต่ความทุกข์ไม่ใช่เฉพาะแต่ในชาตินี้เท่านั้น แต่ยังจะส่งผลให้เกิดในอบายภูมิในชาติต่อไปอีกด้วย และเศษของกรรมชั่วจากการแสดงความอกตัญญูหรือการกระทำที่เป็นการทรยศต่อผู้ที่มีอุปการะคุณจะส่งผลในภพชาติต่อไปอีกหลายร้อยชาติหลังจากขึ้นมาจากอบายภูมิแล้ว แม้แต่ในขณะที่พระพุทธเจ้ายังทรงมีพระชนม์ชีพอยู่และเมื่อพระอรหันตสาวกทั้งหลายยังมีชีวิตอยู่ก็ยังคงต้องเสวยผลของเศษกรรมไม่ดีที่พระองค์และท่านทั้งหลายเคยทำมาในอดีตชาติ พระพุทธเจ้าจึงทรงกล่าวว่าไม่มีใครที่จะหนีจากผลของกรรมที่ตนเคยทำมาทั้งที่เป็นกรรมดีและกรรมไม่ดีไปได้เลย ขาดกเหล่านี้จึงเป็นสัญลักษณ์ของการปลูกฝังจริยธรรมเรื่อง การทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว

2.3 “ความกตัญญูต่เวที” ตามทัศนะของนักวิชาการและผู้รู้ทางพระพุทธศาสนา

พระธรรมโกศาจารย์ (ท่านพุทธทาสภิกขุ ปีเกิด พ.ศ. 2449 ปีมรณะ พ.ศ. 2536) จะสอนพุทธศาสนิกชนให้ใช้ปัญญาของเราตีความประกอบในคำสอนของพระพุทธเจ้า ท่านพุทธทาสภิกขุได้กล่าวว่าภาษาที่ใช้ในการอ่านพระคัมภีร์ที่เป็นคำสอนของศาสนาต่างๆ นั้นมีอยู่ 2 ชนิด คือ “ภาษาคน” และ “ภาษาธรรม” ซึ่งคำว่า “ภาษาคน” นั้นหมายถึงการตีความคำสอนโดยพยัญชนะตามที่ปรากฏ อันเป็นภาษาพูดกันอยู่ตามธรรมดา และคำว่า “ภาษาธรรม” หมายถึงภาษาของทางศาสนาโดยเฉพาะ มีความหมายพิเศษ ต้องอาศัยการตีความคำสอนโดยใช้ปัญญาของเรา และต้องตีความไปในทางที่สร้างสันติสุขแก่สังคมโดยส่วนรวม เพราะหากการตีความของคำคำใด ใน

ศาสนาใดเป็นไปเพื่อความแตกร้าง ไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของมวลมนุษย์โดยส่วนรวมแล้ว ย่อมผิดต่อจุดประสงค์ของศาสนา เนื่องจากแก่นแท้ของคำสอนของทุกศาสนาสอนให้ทุกคนเป็นคนดี สอนให้ทุกคนอยู่ร่วมกันด้วยความรัก ความเมตตากรุณา และความกตัญญูต่อกัน ซึ่งจะทำให้ทุกคนอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข¹

ความคิดเห็นของท่านพุทธทาสภิกขุเกี่ยวกับเรื่องความกตัญญูตเวทีนั้นก็ต้องใช้ปัญญาของเราตีความประกอบ เช่น ประเพณีการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้กับบรรพบุรุษของชาวไทยเกิดมาจากการทำพิธีกรรมตามบรรพบุรุษ เนื่องจากในอดีตก็มีการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้กับบรรพบุรุษ แสดงว่าบรรพบุรุษของเรามีความกตัญญูตเวที เราจึงได้รับการถ่ายทอดคำสอนเรื่องความกตัญญูตเวทีมาจากบรรพบุรุษของเรา คนในปัจจุบันเมื่อมาทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้กับบรรพบุรุษของเราก็ต้องระลึกถึงคุณความดีต่างๆที่บรรพบุรุษของเราทั้งหลายได้เคยทำมา มีสิ่งใดเปลี่ยนแปลงไปจากสมัยของท่านบ้าง เปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นหรือแย่ลง หากเปลี่ยนแปลงไปในทางที่แย่ลง เราจะแก้ไขได้อย่างไร เช่นในสมัยก่อนคนเราจะนอนหรือไปไหนก็ไม่ต้องปิดประตูบ้าน แสดงว่า คนสมัยก่อนมีจิตใจดี ไม่มีการเบียดเบียนกัน แต่ในปัจจุบัน แม้ว่าจะปิดประตูและใส่กุญแจบ้านแล้ว ก็ยังมีการเบียดเบียน (ในที่นี้หมายถึง ขโมย) กันได้ แสดงว่าศีลธรรมของคนในปัจจุบันเสื่อมลง เราจึงต้องกลับมาคิดในงานอุทิศส่วนกุศลให้กับบรรพบุรุษว่า เราจะทำอย่างไรเพื่อไม่เบียดเบียนผู้อื่น ไม่เห็นแก่ตัว มีจิตใจที่ดี หากเราทำความดีที่เป็นกุศลแล้วบรรพบุรุษของเราก็จะสามารถอนุโมทนาได้ และการทำความดีของเราเท่ากับเป็นการประกาศความดีของบรรพบุรุษของเราด้วยเพราะคนที่เห็นในความดีที่เราปฏิบัติก็จะสรรเสริญว่าบรรพบุรุษของเราสอนมาดี²

พระธรรมโสภณ (พิน ปาสาทิกโก) วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม เขียนในหนังสือเรื่อง “กตัญญูตเวที” ว่า หากผู้ใดอุปการะเราด้วยความรักและเอ็นดู โดยไม่ได้หวังสินจ้าง รางวัล หรือผลตอบแทนใดๆ จากเรา ผู้นั้นย่อมได้ชื่อว่าเป็นบุพพการีของเรา แต่ผู้อื่นที่จะอุปการะเราเท่าเทียมกับ มารดาบิดา ครูอาจารย์ พระมหากษัตริย์ และพระพุทธรูปเจ้า นั้นไม่มี ดังนั้น ผู้ผู้อื่นที่จะอุปการะเราโดยไม่ได้หวังสินจ้างหรือรางวัล จึงได้ชื่อว่าเป็นบุพพการีที่รองลงมา ผู้ที่จะได้ชื่อว่าเป็นบุพพการีของผู้ใด ต้องอุปการะผู้นั้นด้วยความรักและเอ็นดู โดยไม่ได้หวังสินจ้าง รางวัล หรือ

¹ พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ). (2528). *ใจความแห่งคริสต์ธรรมเท่าที่พุทธบริษัทควรทราบ*. กรุงเทพฯ: ธรรมทานมูลนิธิ. น. 10-27.

² พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ). (2523). *กตัญญูตเวทีตากถา*. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา. น. 1-20.

ผลตอบแทนใดๆ จากผู้หนึ่ง ต้องอุปการะผู้หนึ่งในทางที่เป็นประโยชน์เว้นจากทางที่เป็นโทษ และไม่อุปการะผู้หนึ่งในทางที่เป็นการทำลายผู้หนึ่ง เพราะบุพพการีต้องโดยไม่หวังสินจ้าง รางวัล หรือผลตอบแทนใดๆ และไม่มี ความชอบธรรมที่จะเรียกร้องความกตัญญูทเวทีจากผู้ที่ได้รับการอุปการะ ความกตัญญูทเวทีเป็นเรื่องที่ผู้ที่ได้รับการอุปการะจะพึงทำเอง ผู้ใดไม่มีความกตัญญูทเวทีคือไม่รู้จักบุญคุณของผู้อื่น ความกตัญญู เป็นความรู้สึกรังไรใจ เป็นต้นเหตุให้เกิดความกตเวที ความกตเวทีคือการกระทำอุปการะแก่ผู้ที่ได้เคยมีอุปการะแก่ตนมาก่อน ด้วยมุ่งจะให้เป็น การตอบแทนบุญคุณ โดยไม่ได้หวังสินจ้างหรือหวังจะให้เขาอุปการะตนมากขึ้น และการอุปการะ ต้องเป็นไปในทางที่เกิดคุณ หรือเป็นประโยชน์แก่ผู้ได้รับการอุปการะตอบ การกระทำอุปการะตอบนี้ ต้องไม่เป็นไปในทางที่เป็นโทษ เช่นเป็นยามคอยระวังเจ้าหน้าที่ตำรวจให้เขาเล่นการพนัน หาสิ่ง เสพติดมาให้เขาเสพ สอนวิธีให้เขาฉ้อราษฎ์บังหลวง ช้อโกงคนอื่นมาให้เขา เป็นต้น การกระทำ อุปการะตอบในทางที่เป็นโทษนี้ย่อมไม่ถือว่าเป็นการตอบแทนบุญคุณของเขา การตอบแทนก็ไม่ จำเป็นต้องตอบแทนด้วยการอุปการะช่วยเหลืออย่างที่เราได้รับ และเราควรจะต้องตอบแทนอุปการะ ช่วยเหลือผู้ที่มีบุญคุณต่อเราตามแต่โอกาสที่เอื้ออำนวย การให้ความอุปการะแก่ผู้อื่นก่อน เพื่อที่จะเรียกร้องเอาผลตอบแทนในอนาคตเปรียบเสมือนการขายสินค้าโดยการยัดเยียดสินค้าให้ ผู้อื่นก่อน คนที่รับสินค้านั้นมาจึงไม่จำเป็นต้องจ่ายเงินหรือให้ผลตอบแทนสำหรับสินค้านั้น เพราะผู้ที่ขายสินค้านั้นยอมไม่มีบุญคุณต่อผู้ซื้อสินค้าและผู้รับสินค้านั้นมาก็ไม่ได้รับสินค้านั้นด้วย ความเต็มใจแต่ถูกยัดเยียดให้รับสินค้านั้น¹

ท่านพระชยสาโร ภิกขุ (ฌอน ชิเวอร์ตัน ปีเกิด พ.ศ. 2501) ได้เขียนในหนังสือเรื่อง “หนี ศักดิ์สิทธิ์” ว่า การเป็นลูกที่ดีไม่ได้หมายความว่าต้องทำทุกสิ่งทุกอย่างที่คุณพ่อคุณแม่สั่งหรือ ขอร้อง ไม่ใช่ว่าการฝืนใจท่านต้องบาปเสมอ เพราะพ่อแม่อาจจะสั่งและขอร้องในสิ่งที่ไม่ถูกต้อง หรือไม่เหมาะสมก็มี ท่านอาจจะชวนเราทำในเรื่องผิดกฎหมาย หรือในอบายมุขต่างๆ ก็ได้ เช่น กินเหล้าหรือเล่นการพนัน เป็นต้น เมื่อเราไม่ทำตามก็ไม่ผิด เพราะหากการตอบแทนบุญคุณของ พ่อแม่ที่ผิดกฎหมาย ไม่ถูกต้องและเป็นการละเมิดศีล ผู้มีปัญญาต้องยึดหลักของความถูกต้อง ก่อน ต้องไม่เอาใจคุณแม่พ่อคุณแม่ในเรื่องที่ไม่ถูกต้อง เราต้องมีหลักการที่ชัดเจน ติงาม และไม่ เข้าข้างตัวเอง ไม่ใช่ที่เราเป็นหนี้แต่มนุษย์อย่างเดียว สัตว์ก็มีบุญคุณต่อมนุษย์เช่นกัน ตัวอย่างเช่น ไล่เดือนช่วยมนุษย์พรวนดิน มนุษย์จึงทำการเกษตรได้ ไล่เดือนจึงมีบุญคุณต่อ มนุษย์มาก นอกจากนั้นยังมีวัว ควาย และสัตว์เลี้ยงอย่างอื่น มนุษย์เราใช้สอยประโยชน์จาก

¹ พระธรรมโสภณ (พิน ปาสาทิโก). (2541). *กตัญญูทเวที*. กรุงเทพฯ: บริษัท กราฟฟิค อาร์ท 28 จำกัด. น. 63-69.

ธรรมชาติมาก แต่กลับทำลายธรรมชาติจนโลกกำลังจะพินาศ เพียงเพื่อผลประโยชน์ส่วนตัว โดยไม่ต้องรับผิดชอบต่อสัตว์และพืชร่วมโลก แม้ชาวไทยพุทธเองก็รับเอาความคิดของชาวตะวันตกนี้ มาโดยไม่รู้สึกตัว ยินดีกับการทำลายธรรมชาติซึ่งเป็นทรัพยากรของโลก ต่อจากนี้เราและลูกหลานของเราจะต้องรับผลของกรรมที่บรรพบุรุษของตนได้ทำลายธรรมชาติ แต่ถ้าเราเปลี่ยนความคิดของเราใหม่โดยระลึกถึงคุณของธรรมชาติ แล้วรีบแก้ไขก็อาจจะไม่สายเกินไป เราต้องช่วยกันปราบความเห็นแก่ตัวของมนุษย์ โดยมีจุดเริ่มต้นที่ครอบครัวของเราเอง พระพุทธองค์ตรัสว่า ในโลกนี้ผู้ที่ไม่เคยเป็นพ่อเป็นแม่ เป็นพี่เป็นน้องของเราในชาติก่อน หาได้ยากมาก ฉะนั้น ผู้ที่ซาบซึ้งในบุญคุณของผู้มีอุปการคุณต่อตน ควรจำบทนี้ไว้ด้วย แล้วให้เราปฏิบัติต่อเพื่อนมนุษย์ทุกคนในลักษณะเป็นเพื่อนที่ดี และให้เราเป็นเพื่อนที่ดีของโลกที่เราอยู่ด้วย¹

รองศาสตราจารย์ ดร. วัชร งามจิตรเจริญ อาจารย์ประจำภาควิชาพุทธศาสนศึกษา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้เขียนบทความที่แสดงทัศนะเกี่ยวกับความกตัญญูกตเวทิต์ไว้ดังนี้ ความกตัญญูเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ทางศีลธรรมระหว่างผู้ทำประโยชน์ (benefactor) หรือผู้มีบุญคุณซึ่งพุทธศาสนาเรียกว่าบุญการี (แปลตามศัพท์ว่า ผู้ทำก่อน) กับผู้รับประโยชน์หรือผู้รับการช่วยเหลือ (beneficiary) ซึ่งถ้าผู้รับประโยชน์รู้สึกขอบคุณและตอบแทนในลักษณะใดลักษณะหนึ่งตามความเหมาะสมกับประโยชน์ที่ได้รับเราก็เรียกว่าผู้มี ความกตัญญู (แปลตามศัพท์ว่า ผู้รู้สิ่งที่บุคคลอื่นกระทำแก่ตน) ดังนั้น การทำประโยชน์ของบุญการีหรือเรียกง่ายๆ ว่า ผู้ทำ จึงทำให้เกิดพันธะทางศีลธรรมแก่ผู้รับประโยชน์หรือเรียกสั้นๆ ว่าผู้รับ นั่นคือพันธะของความกตัญญู (obligation of gratitude) อันหมายถึงการแสดงการขอบคุณหรือแสดงการสำนึกในบุญคุณที่ได้รับหรือทำการตอบแทนในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งที่เหมาะสม ถ้าเรากำหนดลักษณะของหน้าที่และพันธะให้ชัดเจน ปัญหาที่จะหมดไป ความกตัญญูก็จะเป็นพันธะอย่างหนึ่งเพราะเกี่ยวข้องกับการรับประโยชน์จากผู้อื่น ความกตัญญูจึงเป็นการกระทำที่ต้องมีความรู้สึกขอบคุณประกอบอยู่ด้วย ปัญหาสำคัญที่ตามมาคือ การกระทำเช่นใดจึงถือว่ามีบุญคุณหรือที่นิยมเรียกกันว่า เป็น “หนี้” บุญคุณที่ผู้รับควรแสดงความกตัญญู²

¹ พระชยสาโร ภิกขุ. (2551). *หนี้ศักดิ์สิทธิ์*. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: คิว พรินท์ แมเนจเม้นท์. น. 26-30.

² วัชร งามจิตรเจริญ. (2547). ความกตัญญู และพันธะทางการเมือง. ใน พิมพ์พันธุ์ เวสสะโกศล (บรรณาธิการ), *ศิลปศาสตร์สร้างสรรค์* (น. 1-30). กรุงเทพฯ: คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

การกระทำที่ทำให้ผู้ทำ “มีบุญคุณ” หรือทำให้เกิด “หนี้บุญคุณ” ที่ต้องตอบแทนชดใช้ จึงอาจเป็นการกระทำอันใดก็ได้ตั้งแต่การกระทำที่มีประโยชน์เล็กน้อยที่ตอบแทนได้ด้วยเพียงการกล่าวขอบคุณไปจนถึงการช่วยชีวิตที่ไม่อาจตอบแทนได้หมดสิ้น เพียงแต่ต้องเป็นการกระทำที่ทำได้ด้วยความหวังดีหรือด้วยความเมตตากรุณาและผู้รับก็ยอมรับ ส่วนการตอบแทนก็เน้นที่การตอบรับความเมตตากรุณา แต่ก็ต้องเหมาะสมกับประโยชน์ที่ได้รับแต่ไม่จำเป็นต้องเหมือนกันหรือเท่าเทียมกันเพราะบางครั้งไม่อาจทดแทนได้ การเป็นหนี้บุญคุณต่างจากการเป็นหนี้สิน แต่รูปแบบของลูกหนี้-เจ้าหนี้ทำให้เห็นภาพที่ใกล้เคียงกับการเป็นหนี้บุญคุณมากกว่ารูปแบบของผู้ที่ได้รับความวางใจ การเป็นหนี้แสดงว่า เรามี “หนี้” ที่เราต้องชดใช้หรือตอบแทน ซึ่งคล้ายกับบุญคุณที่เราต้องทดแทน แม้ลักษณะการทดแทนจะต่างจากการใช้หนี้โดยทั่วไป และการเรียกว่าเป็นหนี้บุญคุณนั้นเป็นการใช้ภาษาแบบเปรียบเทียบ “ความคล้าย” กับ การเป็นหนี้สิน¹

ถ้าการกระทำของผู้อื่นแสดงถึงเจตคติของความหวังดี ความรักหรือความเคารพนับถือต่อเรา เป็นการทำความดีที่หวังจะช่วยเหลือเรา หรือช่วยให้เราได้รับประโยชน์ที่เราต้องการ เราก็มีเหตุผลที่จะรู้สึกขอบคุณ แต่ถ้าเป็นการกระทำเพื่อหวังประโยชน์ หรือทำโดยไม่ได้ตั้งใจก็ไม่ถือว่าเป็นบุญคุณ ดร. วัชระ มีความเห็นว่า เรื่องความกตัญญูและเรื่องอารมณ์ความรู้สึกภายในซึ่งเกี่ยวข้องกับเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลเป็นประเด็นหนึ่งของทฤษฎีทางศีลธรรม²

ผู้วิจัยเห็นว่าผู้ที่ทำการอุปการะบุคคลอื่นก่อนควรทำการอุปการะผู้อื่นด้วยความบริสุทธิ์ใจ ด้วยความจริงใจและให้การอุปการะในทางที่เป็นประโยชน์ เช่น การซื้ออาหารที่ดีมีประโยชน์ให้ผู้ที่เราจะทำการอุปการะบริโภค และไม่อุปการะผู้อื่นในทางที่เป็นโทษ เช่น ไม่ซื้อบุหรี่ เหล้า หรือสิ่งเสพติดใดๆ ให้ผู้อื่นเสพ โดยผู้ที่ทำการอุปการะนั้นไม่ควรหวังผลตอบแทนใดๆ ทั้งสิ้น แล้วผู้ที่ทำการอุปการะก่อนย่อมจะได้รับผลของความดีที่ตนได้ทำไว้เป็นผลการตอบแทน ซึ่งเป็นไปตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาในเรื่องกฎแห่งกรรม และผู้ที่ทำการอุปการะบุคคลอื่นก่อนย่อมเกิดความยินดีที่ได้ช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์และมีความสุข ส่วนผู้ที่ได้รับการอุปการะจากบุคคลอื่นแล้วก็ต้องมีความสำนึกในคุณ คือมีความกตัญญูอยู่เสมอและหาโอกาสที่จะตอบแทนผู้มีคุณในอนาคตเมื่อมีโอกาส และในการคิดวิธีการตอบแทนต่อผู้มีคุณของเรานั้นควรใช้ปัญญาประกอบ โดยรูปแบบในการตอบแทนจะต้องไม่ผิดศีล และไม่ผิดกฎหมายด้วย หากมีบุคคลที่ต้องการแสวงหาผลประโยชน์จากเรา โดยการให้ความอุปการะแก่เราก่อน แล้วเรียกร้องผลตอบแทนจากเราในอนาคต เราก็ไม่จำเป็นต้องแสดงความกตัญญูทันทันทีต่อบุคคลผู้นั้น หาก

¹ เรื่องเดียวกัน.

² เรื่องเดียวกัน.

บุคคลนั้นเรียกร้องให้เราทำสิ่งที่ผิดกฎหมาย หรือผิดศีลธรรม เช่น การที่เขาให้เงินกับเราก่อนเพื่อนำไปใช้หนี้ แล้วต่อมาเขาลงสมัครเป็นผู้แทนราษฎรและขอให้เราเลือกเขาเป็นผู้แทน เราสามารถปฏิเสธได้เพราะผิดกฎหมายว่าด้วยการเลือกตั้ง เรามีสิทธิที่จะเลือกผู้แทนที่มีคุณสมบัติดีที่สุดในความเห็นของเรา หากเราคิดว่าเขายังมีคุณสมบัติไม่ดีพอเราก็ไม่ควรเลือกเขา หากเราพร้อมกับเขาทำผิดกฎหมายเลือกตั้ง โดยเลือกเขาเป็นผู้แทน เขาอาจจะโกงกินเงินของประเทศ การเลือกคนที่ไม่ซื่อสัตย์สุจริตเป็นผู้แทนในการบริหารประเทศเป็นการกระทำที่ไม่มีความถูกต้องเวทีต่อประเทศชาติ เพราะทำให้ประเทศเสียหาย ดังนั้นการแสดงความถูกต้องเวทีควรมีปัญญาประกอบ และวิธีการตอบแทนต้องเป็นวิธีที่ไม่ละเมิดศีลและไม่ผิดกฎหมาย